

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

На правах рукопису

СТЕРЕНЧУК ІВАН ІВАНОВИЧ

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

Петрович Валерій Степанович

Кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи

від 12 листопада 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Стеренчук І. І. Соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти. – Рукопис.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 231 Соціальна робота. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2025.

Соціальна підтримка дітей із ООП сьогодні є важливою складовою розвитку закладів загальної середньої освіти, що прагнуть забезпечити доступ всіх категорій дітей до освітнього процесу та підтримують тенденції інклюзивного підходу до навчання.

У першому розділі обґрунтовано теоретичні основи соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти: проаналізовано сутність та концептуальні засади соціальної підтримки дітей з ООП; досліджено нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки; розглянуто моделі та форми соціальної підтримки дітей з ООП у ЗЗСО.

У другому розділі проаналізовано рівень соціальної підтримки дітей з ООП у ТОВ ГРАВІТАЦІЯ. На основі отриманих даних сформовано програму соціальної підтримки дітей, що спрямована на розвиток інклюзивного підходу до навчання та сприяння соціальній інтеграції таких дітей у навчальне середовище.

Ключові слова: соціальна підтримка, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, модель соціальної підтримки, ТОВ ГРАВІТАЦІЯ

SUMMARY

Sterenchuk I. I. Social Support for Children with Special Educational Needs in General Secondary Education Institutions – Manuscript.

Work for obtaining the educational degree of «Master» in the specialty 231 Social Work – Lesya Ukrainka Volyn National University – Lutsk, 2025.

Social support for children with special educational needs (SEN) is today an important component in the development of general secondary education institutions that aim to provide access to the educational process for all categories of children and support inclusive approaches to learning.

The first chapter substantiates the theoretical foundations of social support for children with SEN in general secondary education institutions: the essence and conceptual principles of social support for children with SEN are analyzed; the regulatory and legal framework for social support is examined; models and forms of social support for children with SEN in general secondary schools are reviewed.

The second chapter analyzes the level of social support for children with SEN at LLC GRAVITATION. Based on the obtained data, a social support program for children was developed, aimed at promoting an inclusive approach to learning and facilitating the social integration of such children into the educational environment.

Keywords: social support, children with SEN, inclusive education, model of social support, LLC GRAVITATION.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Сутність та концептуальні засади соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами	8
1.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами	15
1.3. Моделі та форми соціальної підтримки в закладах загальної середньої освіти.	21
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (на прикладі ТОВ ГРАВІТАЦІЯ)	30
2.1. Дослідження рівня соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами у ЗЗСО, що перебуває у власності ТОВ «ГРАВІТАЦІЯ».	30
2.2. Оцінка потреб дітей з ООС у соціальній підтримці з боку однокласників, батьків та педагогів.....	37
2.3. План заходів щодо соціальної підтримки дітей із особливими освітніми потребами у ЗЗСО та рекомендації щодо його впровадження	50
Висновки до розділу 2	53
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах закладу середньої освіти набуває особливої ваги у вимірі розвитку інклюзивного суспільства. Забезпечення таких дітей належними умовами для навчання, комунікації та емоційного благополуччя є не лише вимогою законодавства, а й моральним обов'язком сучасної освітньої системи. З огляду на зростання кількості учнів з ООП у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), надзвичайно важливо створити сприятливе соціальне середовище, у якому дитина зможе не лише здобувати знання, а й повноцінно взаємодіяти з однолітками, відчувати підтримку з боку педагогів та батьків.

Актуальність дослідження зумовлена потребою у визначенні ефективних механізмів реалізації соціальної підтримки, яка б відповідала індивідуальним потребам кожної дитини. Часто саме брак належної соціальної взаємодії та розуміння з боку оточення стає перешкодою для успішної інтеграції учнів з ООП у шкільне життя. Дослідження цієї теми дає змогу виявити сильні й слабкі сторони наявної системи підтримки, а також запропонувати конкретні шляхи її вдосконалення, що сприятиме підвищенню якості інклюзивної освіти загалом.

Стан наукової розробки теми. Теоретичні основи дослідження соціальної підтримки дітей з особливими освітніми у закладі загальної середньої освіти досліджувались Т. Абрамович [1], Д. Великжаніню [4], А. Замшею [8], Т. Ілляшенко [9-10], О. Клименко [11], В. Николаєвою [18] та ін. У цих працях вчені визначають сутність соціальної підтримки дітей з ООП, окреслюють нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти та висвітлюють моделі та форми соціальної підтримки дітей з ООП. Недостатньо розкритою залишається проблема оцінки соціальної підтримки дитини з ООП з боку вчителів, однокласників та батьків, що потребує більш ґрунтовних досліджень цієї теми у наукових колах України та актуалізує тему кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження: розробити програму соціальної підтримки дітей з ООС та рекомендації щодо її впровадження.

Відповідно до мети дослідження у роботі поставлені наступні **завдання**:

- дослідити сутність та концептуальні засади соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами та вивчити нормативно-правове забезпечення цього напрямку діяльності закладу освіти;
- окреслити моделі та форми соціальної підтримки в закладах загальної середньої освіти;
- розглянути рівень соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти, що перебуває у власності ТОВ «Гравітація»;
- оцінити потреби дітей з ООП у соціальній підтримці з боку однокласників, батьків та педагогів.
- розробити програму впровадження заходів із соціальної підтримки дітей з ООП в ЗЗСО та виокремити рекомендації щодо її впровадження.

Об'єктом дослідження є процес соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є форми, методи та умови реалізації соціальної підтримки учнів з ООП у шкільному середовищі ЗЗСО, що перебуває у власності ТОВ «Гравітація».

Наукова новизна дослідження полягає у ґрунтовному вивченні змісту соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти, що перебуває у власності ТОВ «Гравітація», а також у виокремленні чинників, що впливають на ефективність такої підтримки. У роботі проаналізовано сучасні підходи до організації інклюзивного середовища та розкрито роль учасників освітнього процесу в забезпеченні соціальної інтеграції дітей з ООП. Особливу увагу приділено взаємодії між педагогами, батьками та учнями ЗЗСО ТОВ «Гравітація».

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання результатів кваліфікаційної роботи у діяльності педагогів, адміністрації шкіл, практичних психологів та інших фахівців інклюзивної освіти. Висновки дослідження можуть слугувати основою для вдосконалення соціальної

підтримки учнів з ООП, розвитку партнерства між школою та родиною, а також сприяння формуванню безпечного та толерантного шкільного середовища.

Апробація результатів та публікації. Основні положення і результати дослідження апробовано на науково-практичній конференції, інших наукових заходах кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи. Основні положення магістерського дослідження викладено науковій праці:

1. Стеренчук І. Соціально-педагогічна підтримка дітей з функціональними обмеженнями в ЗЗСО в умовах воєнного стану. *Педагогіка* [Текст] // зб. наук. пр. : матеріали XVI Міжнародної науково практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. Антонюка, С. Чернети та ін. Луцьк, 2025. С.152–155.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність та концептуальні засади соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами

Соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами (ООП) є важливою умовою їх успішної інтеграції в освітнє середовище та повноцінної участі в суспільному житті. У сучасній системі загальної середньої освіти підтримка дітей з ООП набуває особливої актуальності, оскільки спрямована на створення сприятливих умов для розвитку, навчання й соціалізації таких дітей.

Проведення економічних реформ в умовах відсутності продуманої економічної політики та нерозвиненої ринкової інфраструктури, на тлі руйнування економічних зв'язків, призвело до глибокої соціальної кризи. Фінансова нестабільність, гіперінфляція початку 1990-х років і активізація «тіньової» економіки спричинили низку негативних соціальних наслідків: падіння рівня життя значної частини населення, поширення прихованого безробіття, різку майнову диференціацію. У результаті збільшилася кількість осіб, які потребують соціальної підтримки. Водночас через приватизацію підприємств і скорочення участі роботодавців та профспілок у виконанні соціальних функцій, основний тягар соціального захисту лег на державу, що спричинило суттєве зростання бюджетних витрат і видатків соціальних фондів на відповідні потреби [56, с. 121].

Соціальна підтримка є важливим елементом соціальної політики держави та виступає дієвим інструментом забезпечення добробуту й стабільності в суспільстві. У нормах Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери це поняття розширюється, охоплює цифровізацію процесів, інтеграцію інформаційних ресурсів і підвищення ефективності надання соціального захисту [20].

У своєму дослідженні В. Николаєва звертає увагу на те, що поняття соціальної підтримки часто ототожнюють із соціальним захистом. Щоб розмежувати ці терміни, дослідниця підкреслює: соціальний захист є фундаментальною умовою існування особистості та гарантією її правового статусу, тоді як соціальна підтримка становить одну з його складових. Під соціальною підтримкою вона розуміє комплекс спеціальних державних заходів, спрямованих на створення відповідних умов для забезпечення гідного рівня життя окремих осіб, родин чи соціальних груп, які в певний період стикаються з життєвими труднощами [18, с. 135].

Для розуміння особливостей соціальної підтримки дітей із ООП розглянемо також і сутність поняття «дитина з особливими освітніми потребами».

У Законі України «Про освіту» використовується термін «особа з особливими освітніми потребами», під яким розуміється людина, яка потребує постійної або тимчасової додаткової підтримки в освітньому процесі для реалізації свого права на освіту [45].

Австралійська дослідниця Л. Портер пропонує використовувати ширше поняття «особливі потреби» замість терміна «особливі освітні потреби», який, на її думку, обмежує сферу застосування лише освітніми закладами. Натомість поняття «особливі потреби» охоплює також аспекти сімейного виховання, раннього втручання та інші сфери життя. Л. Портер трактує ці потреби не як винятково освітні чи навчальні, а як «потреби розвитку», що можуть мати два варіанти – типовий і атиповий. Відповідно, вона вводить термін «атипові потреби розвитку» – тобто такі, що не є характерними для більшості людей на певному етапі вікового розвитку. Як синоніми до цього поняття вона часто використовує формулювання «додаткові потреби» або «додаткові потреби атипового розвитку» [57, с. 48].

А. Замша стверджує, що термін «особливі освітні потреби» було запозичено з-за кордону як переклад англійського виразу «special educational needs» і він закріпився у вітчизняному законодавстві, науковому та освітньому

дискурсах. Проте варто зазначити, що це поняття виникло здебільшого в результаті буквального перекладу, без аналізу його змісту та пошуку точнішого відповідника, адаптованого до українського контексту. Виходячи з тлумачення складових англомовного терміна, дослідниця пропонує альтернативне формулювання – «атипові навчальні вимоги», що їх висуває особа до освітнього середовища задля забезпечення доступності навчання. Ці вимоги зазвичай стосуються необхідності змін у навчальному середовищі через неможливість або обмежену здатність особи користуватися типовими способами здобуття освіти, доступними для більшості учнів [8, с. 70].

Важливим поняттям, яке варто розглянути у межах дослідження, є також і поняття соціально-педагогічної підтримки. І. Макаренко зазначає, що головною особливістю соціально-педагогічної підтримки є її необхідність у разі виникнення проблем у взаємодії індивіда або групи з соціальним середовищем. Така підтримка завжди є адресною і спрямована на подолання індивідуальних труднощів конкретної дитини шляхом вивчення її особистості та соціального оточення [15, с. 7].

Соціально-педагогічна підтримка має свою специфіку, яка виявляється в її соціальній природі – вона тісно пов'язана з повсякденним життям людини, соціокультурним середовищем, взаємодією з іншими та особливостями існування в певному соціальному контексті. Основна мета такої підтримки – покращення соціального статусу особистості або створення більш сприятливих умов її життєдіяльності. Ключовим елементом соціально-педагогічної підтримки дітей є педагогічна складова, що охоплює виховання, освіту та забезпечення належних умов для їхньої ефективної соціалізації [49, с. 52].

Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти передбачає здійснення спеціалізованої діяльності, спрямованої на допомогу школярам у формуванні ціннісної активної позиції, подоланні труднощів у соціальних контактах, запобіганні ризикованій поведінці та забезпеченні захисту в складних життєвих обставинах. Її структура базується на взаємопов'язаних компонентах: нормативно-правовому, діагностично-

оцінному, рефлексивно-аналітичному, морально-духовному, практично-діяльнісному та інтерактивно-комунікативному [49, с. 54].

Однією з ключових методологічних проблем є встановлення співвідношення між поняттями «соціально-педагогічна підтримка» та «соціально-педагогічна діяльність». Розуміння суті цих категорій і їхнього взаємозв'язку дає змогу сформуванню механізму реалізації соціально-педагогічної підтримки як складової загального процесу соціально-педагогічної діяльності. Соціально-педагогічну діяльність розглядають як комплекс завдань, серед яких:

- виховна допомога особистості в її розвитку, самопізнанні, самореалізації та виконанні соціальних ролей – громадянина, патріота, господаря своєї землі;
- сприяння соціальній адаптації через участь у культурному дозвіллі, трудовій діяльності, волонтерських ініціативах та інших суспільно корисних і особистісно значущих формах активності;
- організація й підтримка соціально значущої діяльності дітей і дорослих у відкритому середовищі з метою задоволення їхніх освітніх, культурних та соціальних потреб;
- підтримка процесу інтеграції особистості у суспільне та культурне життя, забезпечення наповненості її життєдіяльності активним змістом, незалежно від життєвих труднощів;
- захист політичних, економічних, культурних і соціальних прав людини, зокрема духовних цінностей, від будь-яких форм дискримінації, насильства чи антисоціальних проявів;
- надання соціально-педагогічної допомоги вразливим верствам населення.

Соціально-педагогічна підтримка як складова професійної діяльності соціального педагога розглядається як одна з форм соціальної підтримки. Під соціальною підтримкою розуміють сукупність заходів, що здійснюються суб'єктами соціально-педагогічної роботи задля допомоги особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, шляхом надання соціальних послуг

чи іншої допомоги, а також створення умов для забезпечення їхньої соціальної безпеки. У свою чергу, соціально-педагогічна підтримка передбачає впровадження заходів, спрямованих на сприяння соціалізації особистості, розвиток її потенціалу та створення сприятливих умов для подолання труднощів у когнітивному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку. Соціально-педагогічна підтримка також сприяє визначенню індивідуальних інтересів і потреб, пошуку шляхів вирішення проблем, що у підсумку дозволяє людині досягти позитивних результатів у різних сферах життя [7, с. 102].

Створення інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) у закладах загальної середньої освіти потребує всебічної підтримки, яка виходить за межі простого пристосування навчальних програм або оновлення матеріально-технічної бази. Важливе місце в цій системі посідає соціальний працівник, який відіграє провідну роль у сприянні соціалізації дітей з ООП, забезпеченні узгодженості освітнього процесу та формуванні сприятливої психологічної атмосфери для всіх його учасників [14, с. 38].

Доцільно чітко визначити функціональні обов'язки саме соціального працівника або соціального педагога, оскільки результативне впровадження інклюзії вимагає злагодженого розподілу ролей між усіма учасниками команди підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, питання, пов'язані із закупівлею спеціального обладнання, забезпеченням навчального закладу відповідними посібниками чи формуванням складу допоміжного персоналу, належать до компетенції адміністрації. Натомість соціальний працівник або соціальний педагог зосереджуються на наданні допомоги дитині та її найближчому соціальному оточенню в межах освітнього процесу. Згідно з чинними нормативно-правовими документами, їхні функції мають чітко окреслені межі відповідальності, що потребує підтвердження положеннями відповідного законодавства [21, с. 60].

Основними напрямками діяльності соціального працівника у закладі загальної середньої освіти є інформаційно-просвітницька, консультативна,

захисна, організаційна та профілактична функції. Зміст інформаційно-просвітницької роботи полягає у формуванні в учасників освітнього процесу розуміння специфіки інклюзивного навчання та підтримці освітніх запитів дитини. Консультативна функція охоплює надання індивідуальної допомоги дітям, їхнім батькам і педагогам у питаннях адаптації, розвитку соціальних навичок, міжособистісного спілкування та формування самостійності у дітей з особливими освітніми потребами. Захисна функція передбачає забезпечення дотримання прав таких дітей на рівноправне включення в навчальний процес, а також запобігання проявам дискримінації чи упередженого ставлення. Організаційна діяльність зосереджена на підготовці та реалізації заходів, які сприяють інтеграції дитини з особливими освітніми потребами в учнівський колектив. Профілактична функція спрямована на попередження психоемоційних труднощів і соціальної дезадаптації в дітей [19, с. 17].

У сучасних умовах соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами та їхніх родин з боку соціальних педагогів охоплює низку важливих напрямів. Зокрема, йдеться про виявлення та аналіз актуальних проблем, з якими стикаються діти з інвалідністю і їхні сім'ї, а також про розробку стратегій для подолання цих труднощів. До переліку заходів також входить консультування щодо виходу зі складних життєвих обставин, підтримка у вирішенні побутових питань, сприяння працевлаштуванню батьків. Особливу увагу приділяють інтеграції таких дітей в освітній процес, відновленню доступу до реабілітаційних послуг, формуванню контактів з однолітцями, педагогами та іншими фахівцями в умовах інклюзивного навчання.

Важливими напрямками є допомога у подоланні стресу, стабілізація психологічного стану дитини та її батьків, створення програм соціальної реабілітації, планування майбутнього сім'ї та окреслення шляхів досягнення поставлених життєвих цілей. Соціальні педагоги також організують заходи, спрямовані на покращення мікроклімату в родині, гармонізацію міжособистісних стосунків, сприяють соціальній адаптації та самореалізації дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Окрему роль відіграє

просвітницька та консультативна робота з батьками, що сприяє більш ефективному залученню їх до процесу підтримки та розвитку дитини [4, с. 180].

Для створення багаторівневої системи, яка охоплюватиме різні аспекти соціальної реабілітації, необхідно врахувати широкий спектр проблем, що стосуються як самої дитини, так і її оточення – родини, фахівців, суспільства та фізичного середовища.

На рівні дитини важливо забезпечити підтримку фізичного здоров'я, сприяти гармонійному розвитку особистості, надавати емоційну підтримку, організувати якісне навчання та задовольняти соціальні потреби.

У вимірі родини актуальними є питання фінансового забезпечення, покращення житлових умов, розвиток навичок догляду та освітньої взаємодії з дитиною, подолання емоційних труднощів і соціальної ізоляції.

Фахівці різних галузей також мають певні проблеми при формування стратегії соціальної підтримки дітей з ОПП:

- медичні працівники відповідають за профілактику захворювань і підтримку здоров'я.
- освітяни та психологи розробляють і реалізують спеціальні освітні методики для дітей та їхніх батьків.
- соціальні працівники надають допомогу, консультують щодо доступних ресурсів, організовують сімейну та групову роботу, виступають на захист інтересів дитини та сприяють узгодженню дій усіх учасників процесу.
- інженери й виробники створюють засоби підтримки для повсякденного життя та навчання, а також спеціальні робочі місця.
- юристи та представники органів влади формують і впроваджують ефективну систему правового захисту дітей з інвалідністю та їхніх родичів.

На суспільному рівні необхідна трансформація громадської думки щодо осіб з інвалідністю та їхніх сімей. Фізичне середовище також потребує змін – зниження шкідливого впливу на здоров'я та створення інклюзивного, доступного простору, дружнього до людей з інвалідністю [5, с. 27].

Таким чином, у межах інклюзивної освіти соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами (ООП) є необхідною умовою для забезпечення рівного доступу до якісного навчання та гармонійної соціалізації. Її сутність полягає в наданні системної допомоги, яка враховує індивідуальні потреби дитини, спрямована на подолання бар'єрів у навчанні, спілкуванні та повсякденному житті. Концептуальні засади такої підтримки базуються на принципах поваги до прав дитини, міжвідомчої взаємодії, індивідуального підходу, інтеграції зусиль фахівців і родини. Важливо, що соціальна підтримка охоплює не лише дитину, а й її сім'ю, сприяє стабілізації емоційного стану, розвитку життєвих навичок та зниженню соціальної ізоляції. Ефективність такої роботи залежить від чіткого розподілу ролей між усіма учасниками інклюзивного процесу та нормативного забезпечення їхніх повноважень.

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами

Нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами є ключовим фактором реалізації інклюзивної освіти в Україні. Законодавча база визначає права таких дітей на рівний доступ до освіти, соціального захисту та підтримки, а також регламентує повноваження фахівців, задіяних у цьому процесі. Саме правове підґрунтя створює умови для цілісного й ефективного впровадження механізмів соціальної підтримки в освітньому середовищі. Зокрема, серед законодавчих актів, що регулюють основи інклюзивної освіти в Україні, можна виокремити наступні:

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [47] визначає правові засади організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. Закон передбачає створення інклюзивних класів, забезпечення індивідуального підходу до учнів з особливими освітніми потребами та надання їм необхідної підтримки для повноцінної участі в освітньому процесі. Також закон встановлює вимоги до кваліфікації педагогічних працівників, які працюють з такими учнями.

2. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [48] – спрямований на забезпечення реабілітаційних заходів для осіб з інвалідністю, зокрема дітей. Закон визначає механізми надання реабілітаційних послуг, які сприяють соціальній адаптації та інтеграції осіб з інвалідністю, що є важливим аспектом інклюзивної освіти. Закон також регулює питання фінансування та організації реабілітаційних програм.

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю [13] – міжнародний документ, ратифікований Україною, що зобов'язує державу забезпечити право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації. Конвенція підкреслює необхідність створення інклюзивної освітньої системи на всіх рівнях, що передбачає доступність, індивідуальний підхід та підтримку для учнів з особливими потребами.

4. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [46] – встановлює правові основи соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема право на освіту. Закон передбачає створення умов для доступу до освітніх послуг, адаптацію навчального середовища та надання необхідної допомоги для забезпечення рівних можливостей у здобутті освіти.

5. Закон України «Про освіту» [45] – визначає загальні принципи освітньої діяльності в Україні, зокрема інклюзивної освіти. Закон закріплює право осіб з особливими освітніми потребами на освіту, передбачає створення інклюзивного освітнього середовища та надання підтримки для забезпечення ефективного навчання таких осіб.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» [22] – закон вніс зміни до існуючого законодавства з метою вдосконалення механізмів організації інклюзивного навчання. Закон визначив поняття інклюзивного навчання, встановив вимоги до організації освітнього процесу для учнів з особливими потребами та передбачив створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти.

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав осіб із інвалідністю» [22] – спрямований на посилення захисту прав осіб з інвалідністю, зокрема права на освіту. Закон передбачає заходи щодо забезпечення доступності освітніх закладів, адаптації навчальних програм та створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище.

8. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» [23] – закон вносить зміни до законодавства з метою вдосконалення організації навчально-виховного процесу, зокрема і конкретних напрямів інклюзивної освіти. Закон передбачає створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах дошкільної та загальної середньої освіти, а також визначає механізми надання їм необхідної підтримки.

9. Закон України «Про дошкільну освіту» [27] – встановлює правові засади функціонування системи дошкільної освіти, зокрема інклюзивного навчання. Закон передбачає можливість створення інклюзивних груп у дошкільних закладах, адаптацію освітніх програм та надання підтримки дітям з особливими освітніми потребами для забезпечення їх повноцінного розвитку та підготовки до подальшого навчання.

Серед Постанов Кабінету Міністрів України, що стосуються нормативного регулювання процесу організації інклюзивної освіти в Україні, виокремлюємо наступні документи:

1. Постанова КМУ від 24 березня 2021 р. № 305 [30] – визначає порядок організації харчування в закладах освіти, зокрема для дітей з ООП. У документі передбачено врахування індивідуальних потреб у харчуванні, зокрема дієтичних рекомендацій для дітей із захворюваннями, що сприяє створенню безпечного та комфортного середовища для всіх учасників освітнього процесу.

2. Постанова КМУ від 15 вересня 2021 р. № 957 [33] – регламентує організацію інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова визначає механізм залучення дітей з ООП до навчального процесу,

роль інклюзивно-ресурсних центрів, команд психолого-педагогічного супроводу, а також запровадження посади асистента вчителя.

3. Постанова КМУ від 6 березня 2019 р. № 221 [32] – визначає правові засади функціонування спеціальних шкіл і навчально-реабілітаційних центрів, які надають комплексну освітню, корекційну та реабілітаційну допомогу дітям з ООП. Документ зосереджує увагу на міждисциплінарному підході та індивідуалізації навчального процесу.

4. Постанова КМУ від 4 квітня 2019 р. № 530 [34] – регулює організацію інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти. Постанова передбачає створення умов для повноцінного розвитку дитини з ООП з урахуванням її індивідуальних особливостей, а також участь фахівців у психолого-педагогічному супроводі.

5. Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 636 [35] – установлює порядок організації інклюзивного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. В документі визначено механізми адаптації освітнього середовища та підтримки осіб з ООП у процесі професійної підготовки.

6. Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 635 [36] – визначає порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. Постанова регулює доступ осіб з ООП до освітніх послуг, створення необхідних умов та використання індивідуальних освітніх траєкторій.

7. Постанова КМУ від 8 серпня 2012 р. № 734 [44] – спрямована на організацію діяльності шкіл та училищ соціальної реабілітації, які працюють із дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах. Важливою складовою є соціальний захист, адаптація та інтеграція таких дітей до суспільства.

8. Постанова КМУ від 29 липня 2009 р. № 784 [31] – затверджує план дій щодо формування безбар'єрного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Документ має міжгалузевий характер і стосується забезпечення архітектурної доступності освітніх закладів для дітей з інвалідністю.

9. Постанова КМУ від 17 жовтня 2007 р. № 1242 [28] – спрямована на реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Постанова підкреслює важливість соціальної адаптації таких дітей, зокрема за допомогою доступу до інклюзивної освіти й підтримки в освітньому середовищі.

Важливою складовою нормативно-правової бази інклюзивної освіти в Україні є також і накази Міністерства освіти та науки, серед яких виокремлюємо наступні акти:

1. Наказ МОН № 769 від 29.08.2022 [26] – вносить зміни до типової освітньої програми для 5–10(11) класів для дітей з ООП. Наказ враховує оновлені підходи до інклюзивного навчання, спрямовані на індивідуалізацію освітнього процесу. У нормах наказу вдосконалено структуру та зміст програм з урахуванням потреб учнів з інтелектуальними та психофізичними порушеннями.

2. Наказ МОН № 836 від 19.09.2022 [37] – затверджує типові освітні програми для 1–2 та 3–4 класів спеціальних шкіл для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Документ забезпечує диференційований підхід до навчання таких дітей, передбачає адаптацію змісту, методів і форм роботи. Також наказ систематизує програмне забезпечення для початкової ланки спеціальної освіти.

3. Наказ МОН № 1317 від 07.12.2021 [39] – цим наказом затверджено типову освітню програму для 5–10(11) класів закладів загальної середньої освіти для дітей з ООП. Програма орієнтована на забезпечення інклюзивного середовища та врахування індивідуальних особливостей учнів. Зазначена програма сприяє реалізації принципів рівного доступу до якісної освіти.

4. Наказ МОН № 944 від 22.07.2020 [41] – затверджує типову освітню програму початкової освіти у спеціальних закладах III ступеня. Документ охоплює підходи до навчання дітей з ООП у старших класах, зосереджує увагу на корекційно-розвитковій роботі, соціальній адаптації та підготовці до подальшого життя.

5. Наказ МОН № 1310 від 18.10.2019 [43] – затверджує програму підвищення кваліфікації педагогів для роботи в умовах інклюзивного навчання. Наказ відповідає вимогам Концепції «Нова українська школа» й спрямований на формування у вчителів компетентностей, необхідних для підтримки учнів з ООП.

6. Наказ МОН № 808 від 10.06.2019 [25] – вносить зміни до наказу № 627, уточнює освітні програми для дітей з ООП. Уточнення стосуються організаційних і змістовних факторів навчального процесу, зокрема врахування індивідуальних освітніх потреб.

7. Наказ МОН № 814 від 26.07.2018 [40] – визначає типову освітню програму початкової освіти у спеціальних школах для дітей з ООП. Програма містить норми щодо адаптації навчальних матеріалів, тривалості уроків та роботи з фахівцями (психологами, логопедами тощо).

8. Наказ МОН № 623 від 25.06.2018 [42] – регулює освітній процес у закладах I ступеня (1–4 класи) для дітей з ООП. Програма передбачає адаптацію змісту та методів навчання, створення умов для раннього виявлення та подолання труднощів у навчанні.

9. Наказ МОН № 912 від 01.10.2010 [29] – затверджує Концепцію розвитку інклюзивної освіти. Концепція визначає мету, завдання, принципи та шляхи розвитку інклюзивного середовища в Україні, спрямованого на рівний доступ до якісної освіти всіх дітей незалежно від їхніх особливостей.

10. Наказ МОН № 1205 від 06.12.2010 [38] – визначає типові штатні нормативи для шкіл, зокрема введення посад асистента вчителя та інших спеціалістів, необхідних для реалізації інклюзивного навчання. Завдяки цьому документу стало можливим практичне впровадження інклюзивної моделі в освітніх закладах.

Отже, нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в Україні ґрунтується на низці законодавчих і підзаконних актів, які регулюють створення рівних умов доступу до освіти, соціального захисту та розвитку таких дітей. Основу становлять Конституція

України, Закон України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», а також численні постанови Кабінету Міністрів і накази МОН, які конкретизують механізми реалізації інклюзивної політики. Нормативні документи визначають порядок організації інклюзивного навчання, діяльності спеціальних закладів, затверджують освітні програми та вимоги до фахової підготовки педагогів. Нормативна база також охоплює питання харчування, створення безбар'єрного середовища, соціальної адаптації та реабілітації дітей з ООП.

1.3. Моделі та форми соціальної підтримки в закладах загальної середньої освіти.

Соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти реалізується за допомогою різноманітних моделей та форм, що враховують індивідуальні особливості учнів. Соціальна підтримка охоплює як освітній супровід, так і психологічну, соціально-педагогічну, медичну та іншу допомогу. Ефективність такої підтримки залежить від чіткої взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та впровадження інклюзивного середовища.

У вимірі гуманізації суспільних відносин особливого значення набуває підтримка найуразливіших соціальних груп, зокрема дітей. Відповідно до загальних принципів європейського напрямку розвитку, одним із ключових завдань для України є створення ефективною системи соціального захисту дітей, спрямованої на забезпечення умов для гармонійного розвитку майбутніх поколінь, що передбачає надання кожній дитині можливості реалізувати свій потенціал, підтримку її фізичного й психічного здоров'я, доступ до якісної освіти, безпечне середовище для життя та захист від будь-яких загроз. Важливо також сприяти позитивним емоційним переживанням, формуванню навичок самообслуговування й вирішення повсякденних завдань, розвитку особистісної ідентичності, умінь міжособистісного спілкування та інтеграції в суспільство [11, с. 153].

Основи державного управління системою соціального захисту дітей в Україні були сформовані ще за радянських часів і ґрунтувалися на концепції колективного виховання. Ці підходи частково збереглися і досі, що зумовило спадкування розгалуженої мережі інтернатних установ, у яких діти фактично позбавлені індивідуального догляду та можливостей для особистісного саморозвитку. Радянський вплив також позначився на визначеннях об'єкта та предмета соціального захисту дитинства. Так, об'єктами соціального захисту вважаються діти від народження до 18 років, які поділяються на вікові або проблемні категорії залежно від потреб у допомозі. До першочергових груп, що потребують посиленого захисту, належать: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; вихованці неблагополучних родин; діти з прийомних сімей, багатодітних чи неповних сімей; діти з інвалідністю або з порушеннями психічного й фізичного розвитку; діти безробітних громадян; постраждалі внаслідок воєнних дій, екологічних чи техногенних катастроф; діти біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також ті, що перебувають на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ [6, с. 43].

На сьогодні серед педагогічної спільноти одним із найактуальніших питань є інтеграція дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальну освітню систему. Такий процес можна вважати повноцінним лише за умови дотримання трьох ключових аспектів: по-перше, навчання має відповідати індивідуальним освітнім потребам і потенціалу кожної дитини; по-друге, дитина повинна мати змогу відвідувати школу, проживаючи в сім'ї, а батьки – виховувати її самостійно; по-третє, необхідно забезпечити розширення можливостей для спілкування та соціалізації дитини з особливими потребами [53, с. 134].

Попри те, що за останнє десятиліття в межах проєкту «Рівний доступ до якісної освіти» було здійснено значний обсяг роботи з удосконалення нормативно-правового підґрунтя інклюзивної освіти та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, у суспільстві досі не сформувалося спільне бачення щодо єдиної моделі впровадження психолого-педагогічних

підходів до спільного навчання дітей з різними когнітивними можливостями. До ключових чинників успішного впровадження інклюзії належать: наявність чіткої нормативної бази, належне фінансування, соціальна орієнтованість державних органів і громад, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, а також готовність батьків активно долучатися до освітнього й реабілітаційного процесу. Досвід показує, що інклюзивне навчання є складним, неоднозначним і не до кінця вивченим явищем, яке викликає протилежні реакції – як підтримку, так і спротив. Позитивним є те, що діти з особливими освітніми потребами навчаються разом з однолітками, проживають у сім'ї та мають рівні права, а також соціалізуються в середовищі, що сприяє розвитку комунікацій, співпраці та адаптації в суспільстві, на відміну від ізоляції в спеціалізованих закладах [3, с. 29].

Впровадження інклюзивного навчання актуалізувало та пришвидшило перехід від медичної діагностики в освітній системі для осіб з особливими освітніми потребами, яка здебільшого базувалася на етіологічному підході, до психолого-педагогічної діагностики, необхідність якої давно назріла в освіті. Особливо важливою ця діагностика є у випадках легких форм порушень психофізичного розвитку дітей, зокрема при затримці психічного розвитку (ЗПР). У свій час учені зосереджували увагу на тому, що застосування медичної типології діагнозу «ЗПР» у педагогічній практиці є малоефективним. З огляду на це, було запропоновано психолого-педагогічну типологію дітей, які мають труднощі в навчанні:

- діти з порушеннями регуляції навчальної діяльності,
- діти з інтелектуальним відставанням, але достатніми потенційними можливостями до навчання,
- діти зі зниженими здатностями до навчання [10, с. 87].

Фактично інклюзивна освіта, яка впроваджується в Україні, та національна система спеціальної освіти базуються на різних методичних і методологічних підходах, які часто суперечать одне одному. Водночас ці дві системи мають співіснувати, що потребує пошуку або формування спільних засад, здатних

забезпечити реалізацію їхньої головної мети – надання якісної освіти, всебічного розвитку та соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами.

Щоб створити ефективний, прийнятний для обох систем алгоритм психолого-педагогічної діагностики, насамперед потрібно чітко визначити та узгодити понятійний апарат. Надмірне використання евфемізмів щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку значно ускладнює роботу з ключовими поняттями в спеціальній психології та педагогіці, що неприпустимо у науковій сфері. Особливо критично це впливає на практичні посібники та методичні матеріали. Зокрема, у згаданих рекомендаціях потребують уточнення терміни: «освітні труднощі», «навчальні труднощі», «інтелектуальні труднощі» та «когнітивні особливості».

Ще одне важливе питання – методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) мають враховувати, що ці установи здійснюють психолого-педагогічну діагностику не лише для потреб інклюзивної, а й спеціальної освіти. Відтак рівень цієї діагностики не повинен зводитися до аналізу окремих індивідуальних випадків, а має включати встановлення типових особливостей розвитку дитини та визначення відповідних освітніх потреб, які можна задовольнити через відповідну навчальну програму. Використання у практиці ІРЦ суперечливих, взаємовиключних підходів до діагностики було б нелогічним, тим більше, що у вітчизняній науково-методичній базі вже наявний достатній потенціал для ефективного визначення освітніх потреб дітей в умовах інклюзивного навчання [9, с. 67].

У межах соціальної моделі інвалідності діти з особливими освітніми потребами (ООП) стикаються з численними труднощами через наявність бар'єрів у навколишньому середовищі. Ці бар'єри можуть бути архітектурними, фізичними, організаційними, інформаційними, а також психологічними та комунікаційними (упереджене ставлення, стереотипи, ігнорування рідної мови родини тощо). Вони ускладнюють повноцінну участь дитини в навчальному процесі. Щоб забезпечити справжню інклюзію, важливо своєчасно виявляти та усувати такі перешкоди. Основні підходи до роботи педагога з учнями з ООП

включають: сприйняття їх як рівноправних учасників навчального процесу; участь у спільних формах діяльності із врахуванням індивідуальних завдань; залучення до групової роботи на уроках і до загальних заходів поза навчанням (свята, конкурси, екскурсії тощо). Соціалізація дитини охоплює розвиток її інтелектуальних, мовленнєвих та емоційних якостей, подолання педагогічних труднощів і вікових криз, формування позитивного уявлення про себе, моральних цінностей, адаптацію в дитячому колективі та включення у важливу соціальну діяльність школи [1, с. 66].

Соціальна взаємодія базується на соціальній комунікації, центральним елементом якої є спілкування. Це поняття охоплює здатність дитини ставити й відповідати на запитання, правильно називати предмети, дії та події, розуміти інструкції й дотримуватись їх, а також брати участь у вільному діалозі. Таким чином, спілкування відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. Основним механізмом впливу спілкування на процес соціалізації є взаємодія дітей з ООП із ровесниками, які мають типовий розвиток: спостерігаючи за поведінкою однолітків, дитина вчиться наслідувати позитивні моделі поведінки. Це дозволяє зробити висновок, що контакт із ровесниками є необхідною умовою соціального розвитку дитини. Така взаємодія зазвичай реалізується в межах малих соціальних груп – класів у школі, гуртків, секцій, а також у різних неформальних дитячих і молодіжних спільнотах [16, с. 137].

Подолати труднощі у соціальній взаємодії без створення спеціально організованого навчально-виховного середовища практично неможливо. Тому в інклюзивному класі слід забезпечити умови, за яких дитина з особливими освітніми потребами зможе інтегруватися в колектив, поступово прийняти та засвоїти його ціннісні й нормативні установки. Аналогічне середовище можливо формувати й у спеціальних закладах загальної середньої освіти.

Для успішної соціалізації таких учнів у ЗЗСО доцільно впроваджувати комплексні заходи, що охоплюють соціальну, психологічну, педагогічну й комунікативну сфери. Одночасно з формуванням базових академічних знань важливо розвивати в дітей соціальну дієздатність, яка є необхідною для набуття

міжособистісної компетентності та повноцінної участі в суспільному житті. Цей процес потребує тривалої цілеспрямованої роботи та злагодженої діяльності всіх учасників освітнього процесу – педагогів, фахівців, батьків і самих учнів.

Упродовж останніх років у світовій науці активно розвивається концепція соціальної дієздатності, оскільки дослідники вважають її ключовим чинником життєвого успіху особистості. Цей підхід знаходить широке застосування у сфері освіти дітей з ООП. Водночас єдиної усталеної дефініції поняття «соціальна дієздатність» поки не існує. Одні науковці трактують її як сукупність соціальних навичок і моделей поведінки, інші – як прояв когнітивних процесів і структур. Деякі дослідники наголошують на важливості індивідуальних особистісних характеристик, як-от мотивація, емпатія чи емоційна чутливість, а інші – на впливі соціального середовища та ситуацій, які зумовлюють відповідну поведінку (зокрема Гетдельс і Джексон, Бандура, Лупарт, Аргал, Картледж і Мілбурн, Майхенбаум, Додж та інші). Незважаючи на відмінності в підходах, дослідники сходяться на тому, що соціально дієздатна особа здатна ставити перед собою цілі, планувати та оцінювати свої дії, контролювати емоції й думки, поводитися так, щоб досягти позитивних результатів і уникати небажаних наслідків [54, с. 180].

Досить важливою формою соціальної підтримки дітей з ОПП є також і стратегія наставництва або менторства. У межах цього підходу варто звернути увагу на модель спільного викладання. Існує три ключові моделі організації спільного викладання:

1. Модель консультування – учитель виступає як консультант для асистента, надає рекомендації щодо адаптації або модифікації навчальних завдань;
2. Модель навчання – учитель і асистент активно взаємодіють, обмінюються спостереженнями за учнями та збагачують професійні знання один одного у сферах власної компетентності;

3. Модель співпраці (командної роботи) – передбачає чіткий розподіл функцій і відповідальності між учителем і асистентом, які працюють як єдина команда [50, с. 27].

Практика спільного викладання є відносно новою для педагогів, які працюють в інклюзивних класах, тому вимагає спеціальної підготовки, адже йдеться про складну й відповідальну діяльність. Така підготовка має охоплювати кілька важливих напрямів:

Оцінка наявних умов – чи налагоджена співпраця інклюзивного навчального закладу з іншими установами, зокрема спеціальними школами, реабілітаційними центрами тощо; яка загальна реакція педагогічного колективу на необхідність працювати з дітьми з ООП у межах загальноосвітнього простору;

- Готовність учителя та асистента до взаємодії з іншими фахівцями – розуміння суті спільного викладання як ефективної моделі освітніх послуг; психологічна сумісність партнерів; усвідомлення власних сильних сторін і тих сфер, у яких потрібна взаємна підтримка;

- Залучення адміністрації закладу освіти – підтримка керівництвом інклюзивного підходу, відкритість до взаємодії з фахівцями, сприяння у виділенні часу для спільного планування діяльності;

- Знання про партнера по викладанню – попереднє обговорення особистісних та професійних інтересів, аналіз можливих труднощів, визначення досвіду роботи з дітьми з ООП, узгодження форматів співпраці, частоти та форм зворотного зв'язку;

- Реалістичне планування роботи – створення графіку, який відповідає потребам як учителів, так і фахівців, залучених до спільного викладання [17, с. 51].

Ефективна взаємодія між учителем і асистентом учителя значною мірою ґрунтується на спільній відповідальності. Щоб забезпечити продуктивне співробітництво, педагогам варто дотримуватися низки рекомендацій: регулярно обговорювати з асистентом поточні завдання; визначати чіткі межі відповідальності; дотримуватись принципу конфіденційності; узгоджувати

педагогічну філософію та підходи до навчання й управління класом; проводити планові зустрічі для аналізу спостережень, обговорення зворотного зв'язку, звітів, виявлення труднощів і планування подальших дій.

Водночас основна відповідальність за налагодження ефективної взаємодії лежить на директорі навчального закладу. Як керівник освітнього процесу, він має дбати про збереження статусу та професійної цілісності вчителя. Для цього директор може діяти у двох напрямках: створити чітко сформульовані посадові інструкції для всіх представників допоміжного персоналу й надати вчителям рекомендації щодо оцінювання роботи асистентів [2, с. 46].

Серед переваг спільного викладання виділяють кілька ключових факторів: воно дає змогу залучити до активної роботи всіх учнів класу протягом уроку, забезпечує якісний моніторинг актуальних освітніх потреб здобувачів освіти, підвищує загальну ефективність навчального процесу. Крім того, більше дітей мають змогу отримати індивідуалізовану підтримку, зростає різноманіття форм і методів подання навчального матеріалу, а також розвивається професійна майстерність педагогів.

Водночас педагоги мають і певні проблеми: зокрема, це велика кількість учнів у класах, серед яких є діти з особливими освітніми потребами; тенденція асистентів учителя обмежуватися роллю помічника, а не повноцінного партнера у викладанні; а також складнощі у вибудовуванні ефективних партнерських взаємин між учителем та асистентом у рамках спільної роботи [12, с. 98].

Можна підсумувати, що у закладах загальної середньої освіти соціальна підтримка осіб з особливими освітніми потребами реалізується завдяки різноманітним моделям та формам, серед яких провідну роль відіграє інклюзивна освіта. Ефективним інструментом є спільне викладання, що передбачає взаємодію вчителя та асистента задля забезпечення доступності навчального матеріалу для всіх учнів. Соціальна інтеграція також передбачає формування у дітей соціальної дієздатності – здатності до конструктивної взаємодії, саморегуляції та відповідальної поведінки в колективі. Для цього необхідне створення безпечного, толерантного та підтримувального середовища

у школі. Важливою умовою успіху є злагоджена робота команди фахівців – педагогів, психологів, батьків, адміністрації.

Висновки до розділу 1

У межах першого розділу було з'ясовано, що соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами є складним процесом, що поєднує педагогічні, психологічні, соціальні та правові фактори. Соціальна підтримка має на меті не лише забезпечення доступу до якісної освіти, а й створення умов для повноцінного розвитку, самореалізації та соціального залучення таких дітей. Концептуальною основою соціальної підтримки дітей з ООП є визнання права кожної дитини на рівні можливості в освітньому середовищі, що передбачено національними й міжнародними нормативно-правовими актами. Особливу увагу було приділено аналізу законодавства України, яке визначає механізми підтримки дітей з ООП через ІРЦ, інклюзивне навчання та соціальні сервіси. У закладах загальної середньої освіти реалізуються різні моделі та форми підтримки, серед яких важливе місце посідають інклюзивне навчання, спільне викладання, психолого-педагогічний супровід та створення індивідуальної освітньої траєкторії. Ефективність цих форм залежить від рівня професійної підготовки педагогів, злагодженості командної роботи та готовності освітнього середовища до змін. А тому забезпечення соціальної підтримки дітей з ООП потребує системного, комплексного та гнучкого підходу, який враховує як потреби дитини, так і особливості шкільного середовища.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (на прикладі ТОВ ГРАВІТАЦІЯ)

2.1. Дослідження рівня соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами у ЗЗСО, що перебуває у власності ТОВ «ГРАВІТАЦІЯ».

У сучасних умовах розвитку інклюзивної освіти питання соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами набуває особливої актуальності. А тому варто проаналізувати рівень соціальної підтримки в закладі загальної середньої освіти, що перебуває у власності ТОВ «Гравітація», з метою виявлення ефективності реалізованих підходів та визначення можливостей для їх удосконалення.

Приватний заклад освіти ТОВ «Школа «Гравітація» – це сучасний харківський ліцей, який функціонує як товариство з обмеженою відповідальністю. Повна офіційна назва українською мовою – Товариство з обмеженою відповідальністю Приватний заклад «Харківський ліцей «Освітній простір «Гравітація» Харківської області, а англійською — Limited Liability Company Private Institution «Kharkiv Lyceum «Educational Space «Gravity» of Kharkiv Region. Заклад здійснює свою діяльність на підставі Конституції та законів України, зокрема законів «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та інших нормативно-правових актів.

Ліцей «Гравітація» має право самостійно ухвалювати рішення в межах визначеної компетенції, здійснювати господарську діяльність, укласти угоди з юридичними та фізичними особами, дотримуючись чинного законодавства. ЗЗСО працює на основі гуманістичних і демократичних принципів, забезпечує цілісне інтелектуальне, моральне, фізичне й естетичне виховання учнів, а також

поєднання навчального процесу з українською історією, культурою та традиціями.

Школа несе відповідальність перед учнями, суспільством і державою за безпечні умови навчання, відповідність освітнього процесу державним стандартам, дотримання фінансової дисципліни, а також за виконання договірних та міжнародних зобов'язань. Заклад освіти прагне забезпечити високий рівень знань, розвитку та виховання учнів, дотримується принципів наступності й відкритості до інновацій у навчанні [51].

Приватний заклад «Школа «Гравітація» реалізує програми повної загальної середньої освіти та забезпечує освітній процес за дистанційною й екстернатною формами. Заклад пропонує навчання за різними напрямками – гуманітарним, природничим, технічним, художньо-естетичним і культурно-мистецьким. Важливе місце займає впровадження інноваційних методик, авторських програм і навчальних посібників, а також організація тематичних подій: семінарів, виставок і конференцій.

Метою діяльності школи є створення умов для всебічного розвитку учня, задоволення потреб у самоосвіті та творчій самореалізації. У центрі уваги – духовний і культурний розвиток особистості, обмін педагогічним досвідом, організація нових форм навчання, а також культурно-просвітницька діяльність. Особлива увага приділяється харчуванню учнів та наданню інформаційних послуг відповідно до законодавства України.

Заклад ставить перед собою завдання не лише дати знання, а й виховати свідомого громадянина України, що включає розвиток критичного мислення, поваги до державних символів і законів, формування почуття гідності, відповідальності, поваги до родини, рідної мови, традицій та культур різних народів. Важливою є також екологічна освіта, виховання дбайливого ставлення до природи та власного здоров'я [51].

У закладі освіти «Школа «Гравітація» особлива увага приділяється організації соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами (ООП). У школі працює команда фахівців, яка включає практичних психологів,

соціальних педагогів, асистентів учителів. У разі потреби до роботи можуть залучатися логопеди й дефектологи. Практичні психологи проводять індивідуальні та групові заняття, спрямовані на емоційне розвантаження учнів, профілактику булінгу, підтримку адаптації до нових умов навчання та допомогу у визначенні професійного шляху для старшокласників [52].

Види підтримки, які надаються дітям з ООП, включають психологічну, педагогічну, логопедичну допомогу, а також менторський супровід, який забезпечує індивідуальну підтримку дитини протягом освітнього процесу. Застосовуються сучасні методики, адаптовані до можливостей і потреб кожного учня, щоб максимально розкрити його потенціал та сприяти соціальній інтеграції.

У «Школі «Гравітація» налагоджено ефективну співпрацю з батьками та родинами дітей з особливими освітніми потребами. Батьки є активними учасниками освітнього процесу: вони залучаються до обговорення індивідуальних програм розвитку дитини, консультуються з психологами та педагогами щодо особливостей навчання і виховання, отримують корисні поради щодо адаптації дитини до шкільного життя. Партнерська взаємодія дозволяє створити для кожного учня підтримувальне середовище як у школі, так і вдома.

Діти з ООП беруть активну участь у позакласному житті школи: відвідують гуртки, творчі студії, долучаються до проєктної діяльності, тематичних заходів і свят, що сприяє розвитку їхніх талантів, комунікативних навичок та впевненості в собі. Залучення до позашкільної активності забезпечується з урахуванням індивідуальних можливостей кожної дитини, що дозволяє їм реалізовувати свій потенціал у безпечному та доброзичливому середовищі.

У межах дослідження рівня соціальної підтримки у «Школі «Гравітація» було проведено анкетування дітей із особливими освітніми потребами. Дослідження проводилось на базі 8А-класу, де навчається 1 дитина з ОПП (загальна кількість учнів у класі – 16). Опитування мало на меті з'ясувати, як учень сприймає атмосферу в колективі, рівень залученості в навчальний процес

та позакласні заходи, а також доступність психологічної і педагогічної допомоги. Анкета містила як закриті, так і відкриті запитання, що дозволило отримати не лише кількісні, а й якісні дані. Зразок анкети для дитини з ООП розміщено у додатку А нашої магістерської роботи. Розглянемо більш детально отримані результати.

Результати опитування дитини з особливими освітніми потребами свідчать про загалом позитивне сприйняття соціальної підтримки в освітньому середовищі. Учень зазначає, що може звертатися до вчителів у разі труднощів із навчанням і робить це досить часто, що свідчить про високий рівень довіри до педагогів та ефективну педагогічну взаємодію. Також учень звернув увагу на наявність у закладі спеціальних програм чи проєктів, спрямованих на підтримку учнів, що є важливим показником цілеспрямованої роботи школи у сфері інклюзії.

Водночас рівень взаємодії з однокласниками є менш сталим: дитина відповіла, що іноді відчуває їхню готовність допомогти, а також іноді спілкується з ними під час перерв та у позаурочний час, що свідчить про наявність базової соціальної інтеграції, однак також вказує на потребу в посиленні роботи щодо формування більш згуртованого та дружнього колективу. Подібні труднощі можуть бути пов'язані як з особистісними рисами дитини, так і з недостатнім рівнем групової співпраці у класі.

Надзвичайно важливим є високий рівень підтримки з боку родини: дитина підкреслює, що батьки завжди її підтримують, цікавляться навчанням і життям загалом, що є позитивним фактором, а також сприяє стабільному емоційному стану учня, його впевненості та мотивації до навчання. Батьківська підтримка та допомога вчителів під час уроків є ключовими факторами для дитини, які найбільше допомагають їй у навчанні.

Окремо варто звернути увагу на емоційне самопочуття дитини у ситуаціях, коли потрібно звернутись по допомогу. Відповідь «іноді я хвилююсь, але все одно прошу про допомогу» свідчить про певну внутрішню напругу, проте також демонструє готовність долати ці переживання, що вказує на важливість

подальшої психологічної підтримки та створення безпечного простору, де дитина почуватиметься впевнено, матиме змогу звернутись як до педагогів, так і до однолітків.

За нашими спостереженнями, взаємодія між учнями класу має як позитивні, так і проблемні сторони. У багатьох випадках діти охоче співпрацюють, допомагають один одному під час виконання навчальних завдань, діляться ідеями, разом шукають відповіді на складні питання, що є особливо помітним під час групових проектів чи командної роботи на уроках, коли кожен учень бере участь у виконанні завдань. Взаємопідтримка створює позитивну атмосферу в класі, сприяє розвитку навичок комунікації, співпраці та взаємної поваги.

Проте водночас ми зафіксували і тривожні моменти. Інколи між учнями трапляються прояви недобррозичливості, зокрема словесні образи, глузування або ігнорування. Подібні ситуації можуть бути ознаками прихованого або відкритого булінгу. Важливо, що не завжди такі випадки вчасно отримують належну реакцію, що може призвести до психологічного дискомфорту окремих учнів, особливо тих, хто є більш вразливим.

Особливої уваги потребує формування безпечного та доброзичливого середовища для всіх дітей, зокрема для учнів з особливими освітніми потребами, що можна реалізувати лише за умови чіткого контролю з боку педагогів, регулярного спостереження за міжособистісними стосунками в класі, а також організації профілактичної роботи. Важливу роль у цьому процесі відіграють психологічні тренінги, розмови на тему поваги та толерантності, релігійні години та індивідуальна робота з учнями.

Загалом, класний колектив має потенціал для побудови безпечного середовища, однак потребує подальшої роботи над згуртуванням учнів і формуванням культури взаємоповаги. Залучення психолога, регулярні тренінги, просвітницька діяльність для учнів і батьків – це ті механізми, які можуть допомогти мінімізувати негативні прояви та підтримати здоровий мікроклімат у класі.

У досліджуваному ЗЗСО існують як позитивні, так і проблемні фактори програм підтримки дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Серед безумовних переваг таких програм варто виокремити індивідуальний підхід: у багатьох випадках для кожної дитини з ООП розробляється індивідуальна програма розвитку (ІПР), яка враховує не лише труднощі, а й сильні сторони, інтереси, темп навчання та особливості сприйняття інформації, що дозволяє будувати освітній процес відповідно до потреб та інтересів дітей, що підвищує мотивацію школярів та сприяє їх особистісному зростанню.

Ще однією сильною стороною є залучення профільних фахівців: у багатьох школах до роботи з дітьми з ООП долучаються асистенти вчителів, практичні психологи, логопеди, дефектологи, соціальні педагоги. Їхня участь значно підсилює ефективність навчального процесу, оскільки дитина отримує не лише академічну, а й емоційну та поведінкову підтримку. Важливим напрямом також є надання психологічної допомоги не лише учням, а й їхнім батькам, а іноді й педагогам, що створює більш стійку освітню екосистему.

Програми підтримки здебільшого спрямовані на соціалізацію та інклюзію дітей з ООП у загальноосвітнє середовище. Завдяки участі в спільних проєктах, позакласній діяльності, гуртках і шкільному житті такі учні мають змогу розвивати комунікативні навички, формувати дружні зв'язки з однолітками та відчувати свою приналежність до колективу, що є вкрай важливим як для емоційного стану дитини, так і для її самореалізації в майбутньому.

Однак разом із позитивними зрушеннями ми також спостерігаємо певні проблеми. Зокрема, не всі педагоги мають належний рівень підготовки до роботи з дітьми з ООП. Іноді вчителі не володіють методиками диференційованого навчання або не розуміють особливостей спілкування з такими учнями. У найгірших випадках трапляються ситуації, коли педагоги виявляють нетолерантність, дозволяють собі зверхнє ставлення, грубі висловлювання або роблять узагальнення про нібито «нездатність» дитини до навчання. Такі дії не лише порушують етичні норми, а й гальмують розвиток учня, знижують його самооцінку та демотивують до навчання. Крім того, стигматизація та булінг з

боку однолітків також залишаються проблемою, що потребує системного реагування з боку школи та громади.

Проаналізувавши ефективність наявних програм соціальної підтримки у ЗЗСО, ми виявили, що у впровадженні програм підтримки учнів з особливими освітніми потребами все ще існує низка суттєвих проблем, що впливають на ефективність інклюзивної освіти. Однією з головних перепон є недостатнє фінансування цієї сфери. Брак коштів часто призводить до серйозного дефіциту кваліфікованих фахівців, зокрема асистентів учителів, логопедів, дефектологів, практичних психологів. Через це освітній процес не завжди може бути належним чином адаптований до потреб конкретних учнів. Окрім того, у школах бракує спеціальних навчальних матеріалів, корекційного обладнання та технологій, необхідних для ефективного навчання дітей з ООП.

Ще однією суттєвою проблемою є нерівномірний розподіл ресурсів між різними регіонами та закладами освіти. У великих містах, де більше фінансових та кадрових можливостей, діти з ООП зазвичай мають доступ до більш якісної підтримки. У той же час у сільській місцевості чи менш забезпечених громадах школи часто не мають необхідного забезпечення та спеціалістів, що створює нерівні стартові умови для дітей з особливими потребами та поглиблює освітню нерівність і обмежує можливості таких учнів реалізувати свій потенціал.

Крім того, варто відзначити формальний підхід до розроблення індивідуальної програми розвитку (ІПР) для дітей з ООП. У деяких випадках ІПР створюється лише для виконання формальних вимог, без ґрунтовного аналізу реальних потреб дитини. Через це програма може не відповідати ні поточному рівню розвитку учня, ні його потенціалу, що у результаті знижує ефективність освітнього процесу, адже без індивідуалізації важко досягти суттєвого прогресу.

Хоча інклюзивна освіта задекларована на рівні державної політики як пріоритетний напрямок, на практиці існує ще багато проблем. Для забезпечення справжньої доступності та якості освіти для всіх дітей, включно з тими, хто має ООП, необхідно не лише збільшити фінансування цієї сфери, але й удосконалити

механізми контролю за реалізацією ІПР, забезпечити рівномірний розподіл ресурсів та підтримку професійного розвитку фахівців.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що у ЗЗСО, що перебуває у власності ТОВ «ГРАВІТАЦІЯ», створено базові умови для надання соціальної підтримки дітям з особливими освітніми потребами. Заклад залучає фахівців (психолога, асистента вчителя тощо) та реалізує індивідуальні програми розвитку, що свідчить про прагнення до інклюзивного підходу. Дитина з ООП, яку ми опитали, підкреслює підтримку з боку батьків та педагогів, однак має певні труднощі у соціалізації з однолітками. Також спостерігається потреба в удосконаленні форм міжособистісної взаємодії у класі та підвищенні рівня обізнаності учнів щодо толерантного ставлення. Отже, попри позитивні зрушення, важливо посилити практичну реалізацію інклюзивних принципів і забезпечити рівний доступ до ресурсів, фахівців та комфортного середовища для всіх учнів.

2.2. Оцінка потреб дітей з ООС у соціальній підтримці з боку однокласників, батьків та педагогів

Оцінка потреб дітей з особливими освітніми потребами у соціальній підтримці є ключовим напрямом забезпечення їхнього гармонійного розвитку та успішної інтеграції в шкільне середовище. Важливу роль у цьому процесі відіграють однокласники, батьки та педагоги, адже саме вони формують коло найближчої взаємодії дитини, що впливає на її емоційне самопочуття, мотивацію до навчання та здатність до соціалізації.

Соціальна підтримка є ключовою умовою успішної інклюзії дітей з особливими освітніми потребами, оскільки вона забезпечує відчуття безпеки, прийняття та залучення до спільноти. Діти з ООП часто мають труднощі у спілкуванні, самовираженні та адаптації до шкільного середовища, тому наявність толерантного оточення допомагає подолати бар'єри та реалізувати їхній потенціал. Позитивне соціальне оточення – це не лише толерантне ставлення однолітків і вчителів, а й активна участь сім'ї, спеціалістів і громади у

розвитку дитини. Соціальна підтримка сприяє формуванню позитивної самооцінки, розвитку комунікативних навичок, підвищенню мотивації до навчання. Соціальна підтримка також знижує рівень тривожності й емоційної напруги, що часто супроводжує дітей з ООП. Загалом, соціальна інтеграція в інклюзивному середовищі є важливою передумовою для гармонійного розвитку й успішної соціалізації дитини.

Однокласники відіграють важливу роль у формуванні інклюзивного середовища та наданні соціальної підтримки дітям з особливими освітніми потребами. Саме завдяки взаємодії з ровесниками діти з ООП отримують можливість вчитися співпраці, соціальним нормам і моделювати поведінку. Форми такої підтримки можуть бути різними: допомога у виконанні навчальних завдань, спільна участь у груповій роботі, заохочення до позакласних заходів, а також емоційне прийняття. Дружнє ставлення однокласників здатне значно покращити самооцінку дитини та стимулювати її до активної участі в житті класу.

Водночас процес соціалізації не завжди відбувається без труднощів. Діти з ООП можуть мати бар'єри в комунікації або мати особливості поведінки, які ускладнюють їхнє сприйняття в колективі. У деяких випадках це може призводити до соціальної ізоляції або навіть до випадків булінгу. Брак знань у дітей про особливості розвитку ровесників, недостатній рівень чутливості до відмінностей або стереотипи в суспільстві також можуть провокувати появу непорозумінь. Тому важливо проводити роботу з учнівським колективом, спрямовану на формування емпатії, поваги до різноманіття та навичок ненасильницької комунікації.

З метою вивчення реального стану взаємин у класі ми провели опитування серед однокласників дітей з ООП. Учням було запропоновано відповісти на запитання щодо їхнього ставлення до інклюзії, готовності допомагати, а також про те, яку саме підтримку вони вважають корисною для таких дітей. В опитуванні взяло участь 7 однокласників дитини з ООП. Анкета для

однокласників дітей з ООП розміщена у Дод. Б. Розглянемо більш детально отримані результати.

Під час проведення дослідження ми запитали учнів, чи відчувають вони потребу дітей з ООП у допомозі із виконанням завдань, та отримали наступні результати (рис. 2.1).

Чи відчуваєш ти, що діти з особливими освітніми потребами (ООП) потребують допомоги під час уроків або виконання завдань?

 Копіювати діаграму

Відповідей

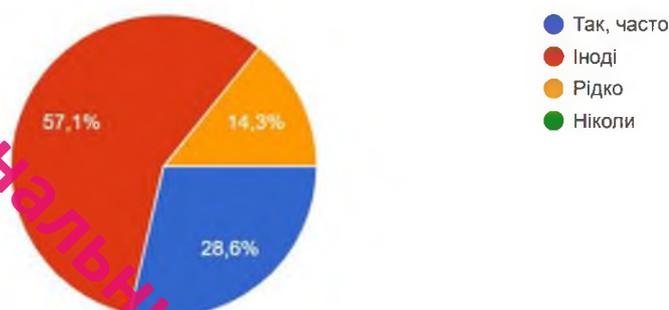

Рис. 2.1. Відповіді учнів на питання «Чи відчуваєш ти, що діти з особливими освітніми потребами потребують допомоги під час уроків або виконання завдань?»

Джерело: створено автором

Аналіз відповідей учнів показує, що переважна більшість (85,7%) респондентів визнає потребу дітей з ООП у допомозі під час навчання – 28,6% зазначили, що така потреба виникає часто, ще 57,1% – іноді. Лише 14,3% вважають, що діти рідко потребують підтримки, що свідчить про загальне усвідомлення труднощів, які мають їхні однокласники, а також також вказує на потенційно високий рівень емпатії серед учнів та готовність долучитися до процесу соціальної підтримки.

Також ми запитали учнів, чи надають вони підтримку колезі з ООП, та отримали наступні результати (рис. 2.2).

Чи надаєш ти допомогу своєму однокласнику з ООП, якщо він/вона має труднощі з навчанням або завданнями?

 Копіювати діаграму

7 відповідей

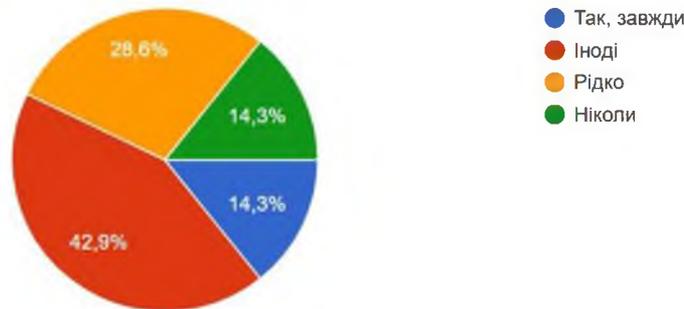

Рис. 2.2 - Відповіді учнів на питання «Чи надаєш ти допомогу своєму однокласнику з ООП, якщо він/вона має труднощі з навчанням або завданнями?»

Джерело: створено автором

Результати опитування свідчать, що лише 14,3% учнів завжди надають допомогу однокласнику з ООП у разі труднощів з навчанням. Найбільша частка респондентів (42,9%) відповіла, що допомагає іноді, що може свідчити про ситуативний підхід до підтримки або невпевненість у власних діях. Показово, що 28,6% надають допомогу рідко, а 14,3% – взагалі ніколи, що вказує на потребу у формуванні більш усвідомленого ставлення до інклюзії. Отже, важливо працювати над розвитком культури взаємодопомоги та емпатії в учнівському колективі.

На запитання «Як часто ти спілкуєшся з однокласником з ООП під час перерв або поза уроками?» учні відповіли наступним чином (рис. 2.3).

Як часто ти спілкуєшся з однокласником з ООП під час перерв або поза уроками?

7 відповідей

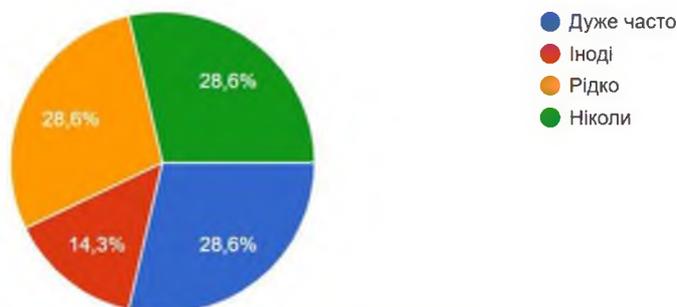

Рис. 2.3 – Відповіді учнів на питання «Як часто ти спілкуєшся з однокласником з ООП під час перерв або поза уроками?»

Джерело: створено автором

Аналіз відповідей учнів показує, що лише 28,6% активно спілкуються з однокласниками з ООП під час перерв або поза уроками. Ще 14,3% зазначили, що роблять це іноді, тоді як 57,2% майже не підтримують неформальних контактів з дітьми з ООП. Така ситуація може свідчити про наявність певної соціальної дистанції або труднощів у побудові дружніх стосунків, що підкреслює необхідність цілеспрямованої роботи над розвитком інклюзивного клімату в учнівському середовищі.

На запитання «Чи помічаєш ти, що твій однокласник з ООП відчуває себе ізольованим або непотрібним серед інших учнів?» школярі відповіли так (рис. 2.4).

Чи помічаєш ти, що твій однокласник з ООП відчуває себе ізольованим або непотрібним серед інших учнів?

 Копіювати діаграму

7 відповідей

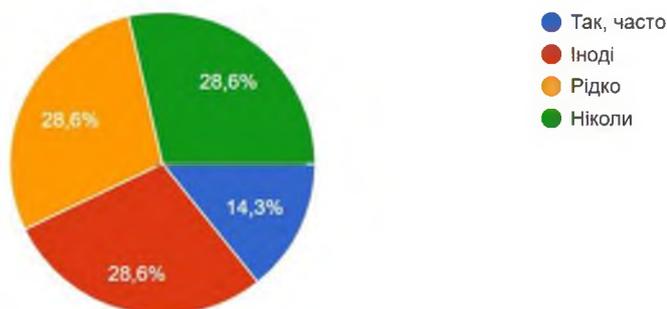

Рис. 2.4 – Відповіді респондентів на питання «Чи помічаєш ти, що твій однокласник з ООП відчуває себе ізольованим або непотрібним серед інших учнів?»

Джерело: створено автором

Результати опитування свідчать, що 42,9% учнів іноді помічають прояви соціальної ізоляції або відчуття непотрібності у своїх однокласників з ООП. Зокрема, 14,3% відповіли, що спостерігають це досить часто, що є тривожним сигналом про недостатній рівень інтеграції таких дітей у шкільне середовище. Водночас 57,2% учнів вважають, що подібні ситуації трапляються рідко або взагалі не відбуваються, що може свідчити про різне сприйняття інклюзії у класі. Отримані дані вказують на важливість системної роботи з учнівським колективом щодо підтримки дітей з ООП та запобігання їхній соціальній ізоляції.

Відкриті відповіді учнів на запитання про покращення взаємодії з однокласниками, які мають особливі освітні потреби, свідчать про високий рівень емпатії, свідомості та готовності до підтримки. Багато респондентів зосередили увагу на необхідності простого, але важливого – бути доброзичливими, відкритими, виявляти терпіння та повагу. Учні вважають, що варто допомагати однокласникам з ООП на уроках, пояснювати складний матеріал доступною мовою, а також залучати їх до спільних проєктів, ігор і

заходів, що сприяє формуванню відчуття приналежності до колективу та знижує ризик соціальної ізоляції.

Також учні зазначили, що важливо уникати звернення уваги на відмінності дітей з ООП. Діти підкреслили, що не слід публічно вказувати на особливості таких дітей або коментувати їх присутність у колективі – це може створити бар'єри в комунікації та сприяти розвитку стигми. Натомість варто створювати ситуації, де дитина сама зможе знайти друзів за інтересами – наприклад, за допомогою організації групових творчих завдань, фестивалів, стендів або спільних проєктів.

Одна з відповідей вирізнялася глибоким філософським підходом до проблеми, актуалізувала тему необхідності глобальних соціальних змін і переосмислення моральних норм. Учень (або учениця) висловив/ла думку, що суспільство має навчитися приймати різноманітність не як виняток, а як норму, та поступово відмовлятися від застарілих уявлень про «нормальність». Така рефлексія свідчить про критичне мислення й усвідомлення широкого виміру інклюзії – не лише в школі, а й у суспільстві загалом.

Інші відповіді підкреслили важливість спілкування, пояснення матеріалу тим, хто не зрозумів, а також сприяння активній участі таких дітей у шкільному житті. Учні вважають, що вчителі також повинні відігравати активну роль – не лише організовувати спільні заходи, а й розповідати класу про різноманітність, толерантність і важливість підтримки. Таким чином, відповіді учнів демонструють, що у шкільному середовищі вже є основа для формування справжньої культури інклюзії, яку варто підтримувати та розвивати.

Не менш важливою ланкою формування стратегії соціальної підтримки дітей з ООП є також і педагоги. Зокрема, ми опитали колег, наскільки часто вони помічають потреби дітей з ООП та як саме сприяють інтеграції особливих учнів до освітнього середовища. Анкета для педагогів, що працюють з дітьми з ООП розміщена у Дод. В. У опитуванні взяло участь 5 педагогів. Розглянемо більш детально отримані результати.

Зокрема, на запитання «Чи помічаєте ви, що учні з ООП мають унікальні потреби в соціальній підтримці під час навчального процесу?» педагоги відповіли наступним чином (рис. 2.5).

Чи помічаєте ви, що учні з ООП мають унікальні потреби в соціальній підтримці під час навчального процесу?

5 відповідей

 Копіювати діаграму

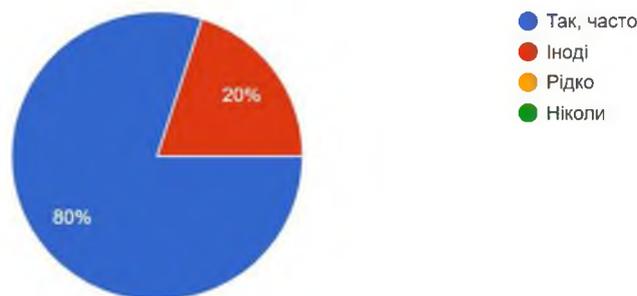

Рис. 2.5 – Відповіді педагогів на питання «Чи помічаєте ви, що учні з ООП мають унікальні потреби в соціальній підтримці під час навчального процесу?»

Джерело: створено автором

Аналіз відповідей педагогів свідчить про високий рівень обізнаності щодо соціальних потреб учнів з ООП: 80% респондентів вказали, що часто помічають потребу таких дітей у соціальній підтримці, ще 20% – іноді, що означає, що всі респонденти визнають існування цієї проблеми на різному рівні. Одностайність у відповідях підкреслює актуальність питання соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами та необхідність системної роботи над створенням безпечного освітнього середовища.

Також ми попросили колег оцінити рівень взаємодії учнів з ООП із їхніми однокласниками та отримали наступні відповіді (рис. 2.6).

Як ви оцінюєте рівень взаємодії учнів з ООП з їхніми однокласниками?

 Копіювати діаграму

5 відповідей

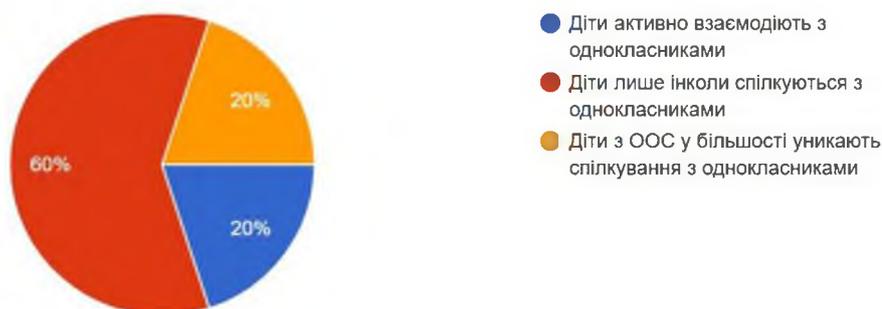

Рис. 2.6 – Оцінка педагогами рівня взаємодії дітей з ООП із однокласниками

Джерело: створено автором

Аналіз результатів оцінки педагогами рівня взаємодії дітей з ООП з однокласниками свідчить про наявність труднощів у соціальній комунікації таких учнів. Лише 20% вчителів визначили активну взаємодію дітей з ООП у класному колективі, тоді як більшість (60%) зазначили, що така взаємодія відбувається лише інколи. Ще 20% вважають, що діти з особливими освітніми потребами здебільшого уникають спілкування з однолітками. Ці дані вказують на необхідність посилення інклюзивної роботи в школі, зокрема – розвитку соціальних навичок учнів з ООП і формування в класі атмосфери прийняття та підтримки.

У ході дослідження ми запитали педагогів, чи надають вони учням індивідуальну або додаткову підтримку під час навчального процесу (рис. 2.7).

Чи надаєте ви учням з ООП індивідуальну або додаткову підтримку під час навчального процесу?

 Копіювати діаграму

5 відповідей

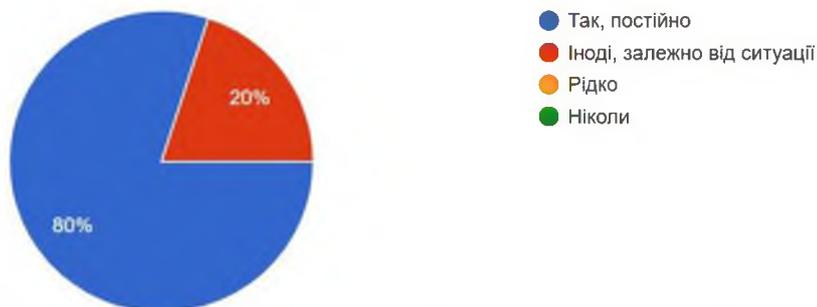

Рис. 2.7 – Рівень індивідуальної та додаткової підтримки педагогами дітей з ООП під час навчального процесу

Джерело: створено автором

За результатами опитування педагогів, більшість із них (80%) постійно надають індивідуальну або додаткову підтримку учням з ООП у навчальному процесі. Ще 20% зазначили, що здійснюють таку підтримку залежно від конкретної ситуації, що свідчить про високий рівень педагогічної залученості та розуміння важливості адаптації навчання до потреб кожної дитини. Водночас дані підкреслюють потребу в системній та стабільній підтримці, яку варто забезпечувати незалежно від обставин, аби створити для дітей з ООП максимально сприятливі умови для розвитку та навчання.

На запитання «Чи достатньо підтримки отримують учні з ООП від своїх однокласників у вирішенні навчальних та соціальних проблем?» педагоги відповіли таким чином (рис. 2.8).

Чи достатньо підтримки отримують учні з ООП від своїх однокласників у вирішенні навчальних та соціальних проблем?

 Копіювати діаграму

5 відповідей

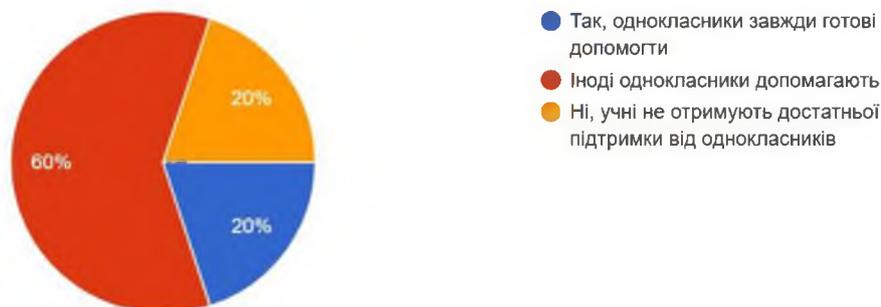

Рис. 2.8. Відповіді педагогів на запитання «Чи достатньо підтримки отримують учні з ООП від своїх однокласників у вирішенні навчальних та соціальних проблем?»

Джерело: створено автором

Результати опитування педагогів щодо підтримки учнів з ООП з боку однокласників демонструють, що лише 20% вчителів вважають цю підтримку стабільною й достатньою. Більшість (60%) зазначили, що допомога з боку однолітків надається лише іноді, а ще 20% респондентів вважають, що учні з ООП взагалі не отримують належної підтримки від своїх ровесників, що вказує на потребу у цілеспрямованій роботі з учнівським колективом щодо розвитку емпатії, взаємодопомоги та культури інклюзії, адже підтримка однолітків є ключовим чинником у соціалізації та успішному навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

У відповідях педагогів простежується усвідомлення важливості системного підходу до забезпечення соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами у шкільному середовищі. Насамперед вчителі підкреслюють необхідність підвищення професійної компетентності педагогічного колективу, зокрема у напрямках організації інклюзивного навчання, ефективної комунікації та створення індивідуальних освітніх траєкторій для учнів з ООП. Також наголошується на важливості наявності

кваліфікованого психолога, допоміжних пристроїв, адаптованих матеріалів і посиленій взаємодії з батьками.

Окремо вчителі зосереджують увагу на важливості розбудови інклюзивного шкільного середовища, де всі учні – як з ООП, так і без – вчаться спілкуватися, підтримувати одне одного та співпрацювати. У цьому вимірі пропонується впровадження програм з розвитку емпатії та толерантності серед дітей, а також проведення спеціальних тренінгів для педагогів, спрямованих на формування навичок організації інклюзивного колективу та ефективного управління класом.

Водночас одна з відповідей містить пропозицію про можливість створення окремих класів для індивідуального навчання, що свідчить про певні розбіжності в поглядах щодо найкращих підходів до інклюзії. Також звертається увага на загальнонаціональні умови – мир в Україні – як передумову для стабільного розвитку освіти й соціальної підтримки всіх дітей. У цілому думки педагогів підкреслюють актуальність продуманого, системного підходу до підтримки дітей з ООП, який має охоплювати як освітній процес, так і загальну атмосферу в закладі.

Для ефективної соціальної підтримки дитини з ООП, безперечно, дуже важливою є також і підтримка батьків. Зокрема, нам вдалось поспілкуватись із батьками дитини та оцінити, якою вони бачать соціальну адаптацію власної дитини. Зразок анкети для батьків дітей з ООП розміщено у Дод. Г. У відповідях батьків дитини з особливими освітніми потребами окреслено загально позитивну оцінку підтримки з боку педагогів: зазначено, що вчителі завжди допомагають і підтримують дитину в навчальному процесі. Водночас батьки звертають увагу на окремі труднощі як у навчанні, так і у взаємодії з однолітками. Підтримка від однокласників, за словами батьків, присутня, але надається лише іноді, що свідчить про потенціал для подальшого розвитку соціальної інтеграції в колективі.

Батьки беруть активну участь у навчанні дитини вдома, допомагають з виконанням завдань і підтримують її ініціативи. Залучення батьків до процесу

соціальної адаптації дитини є важливою умовою ефективної інклюзії, однак, як вказано у відповіді одного із батьків, цього недостатньо без системного підходу в самому закладі освіти. Особливу увагу батьки звертають на потребу вдосконалити взаємодію між сім'єю та школою. Йдеться насамперед про кращу комунікацію між педагогами та батьками задля спільного визначення сильних сторін і потреб дитини.

Серед рекомендацій також наголошено на необхідності впровадження індивідуального підходу до дитини з ООП: адаптації завдань, темпу навчання, залучення асистента вчителя. Крім того, батьки підкреслюють важливість просвітницької роботи з однокласниками щодо формування емпатії та толерантного ставлення до дітей з особливостями розвитку. Для повноцінної реалізації цих змін важливим є підвищення кваліфікації вчителів у сфері інклюзивної освіти, зокрема засвоєння ними практичних інструментів підтримки. Кожен із цих кроків, на думку батьків, сприятиме створенню безпечного освітнього середовища.

У результаті дослідження визначено, що діти з особливими освітніми потребами потребують системної соціальної підтримки в освітньому середовищі. Найбільш стабільною є підтримка з боку педагогів, які здебільшого постійно допомагають учням з ООП у навчанні та соціалізації. Водночас підтримка з боку однокласників має нестійкий характер: допомога та спілкування відбуваються лише епізодично, що може призводити до почуття ізоляції у таких учнів. Батьки підкреслюють свою залученість у процес підтримки дитини вдома, однак вказують на необхідність посилення комунікації зі школою. Загалом, досвід усіх учасників освітнього процесу свідчить про важливість розвитку інклюзивного середовища, побудованого на емпатії, толерантності та партнерстві. Створення таких умов дозволить дітям з ООП відчувати себе повноцінними учасниками шкільного життя.

2.3. План заходів щодо соціальної підтримки дітей із особливими освітніми потребами у ЗЗСО та рекомендації щодо його впровадження

Соціальна підтримка дітей з ООП є надзвичайно важливим завданням для сучасних закладів загальної середньої освіти. Сьогодні роль школи полягає у забезпеченні рівного доступу до освіти для всіх категорій дітей незалежно від їх можливостей. Основною метою розробки програми заходів щодо соціальної підтримки дітей з ООП вважаємо підвищення рівня інклюзивності, психологічного комфорту та соціальної адаптації школярів.

Загальна концепція програми соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами містить власне соціальну підтримку, інтеграцію та адаптацію дітей з ООП у шкільне середовище. Основними принципами, якими буде керуватись реалізація програми, є інклюзивність, доступність, а також індивідуалізація відповідно до потреб та інтересів кожної дитини. Структура програми орієнтована на розвиток соціальних, емоційних та навчальних компетенцій учнів, які дадуть їм змогу ефективно засвоювати навчальний матеріал та інтегруватись у соціальне середовище.

Цільовою аудиторією програми соціальної підтримки є:

- діти із особливими освітніми потребами, які навчаються у конкретному ЗЗСО;
- педагоги, що працюють із дітьми з ООП;
- соціальні працівники та психологи закладу освіти;
- батьки дітей з ООП;
- адміністрація закладу.

Серед основних змістових блоків програми соціальної підтримки виділяємо психологічну підтримку, соціальну адаптацію та розвиток комунікативних навичок дітей, основи інклюзивного навчання, зокрема корекційні та диференційовані заняття, роботу з батьками та сім'ями дітей з особливими освітніми потребами, підвищення кваліфікації педагогів щодо сучасних тенденцій інклюзивного навчання. Структура програми подана у Дод. Д.

Методами та інструментами реалізації програми соціальної підтримки є тренінги, майстер-класи, групові та індивідуальні консультації, які можна проводити як із працівниками, так і з батьками та сім'ями дітей. У межах реалізації корекційних та диференційованих занять рекомендуємо використовувати інтерактивний контент, ігри та психологічні вправи, що дасть змогу дітям ефективно засвоювати матеріал та підвищувати впевненість у власних силах. Окремо у структурі програми ми запланували зустрічі із батьками, а також навчання навичкам підтримки, що дасть змогу сім'ям ефективно планувати вільний час із дитиною, а також навчити її бути впевненою у власних силах та за потреби просити допомоги. Для моніторингу прогресу реалізації програми можна використовувати анкети, опитування або ж спостереження за навчальним процесом, що дає змогу оцінити потенційну ефективність програми та за потреби відкоригувати її окремі складові.

Серед основних етапів впровадження програми виділяємо підготовчий етап, де проаналізуємо потреби, визначимо ресурси та ознайомимо персонал із концепцією програми. На основному етапі відбувається проведення занять, тренінгів та консультацій. Заключним етапом є оцінка ефективності реалізованої програми, тобто збір даних, аналіз результатів та корекція програми або її складових.

Серед основних ресурсів, які будуть потрібні для реалізації програми, виділяємо психологів, соціальних педагогів, спеціальних педагогів, а також волонтерів. Серед матеріальних ресурсів корисним буде навчальний матеріал, ігри, а також технічне обладнання. У майбутньому для розширення програми можна залучити місцеві органи влади, громадські організації або центри розвитку дітей, аби охопити більшу цільову аудиторію та популяризувати програму в інших закладах загальної середньої освіти.

Оцінка ефективності реалізованої програми буде ґрунтуватись на певних критеріях успішності, зокрема рівні соціальної адаптації, психологічного комфорту та залучення учнів до навчального процесу. Як вже зазначалось вище,

методами оцінки є спостереження, опитування батьків або педагогів, а також самих учнів щодо змін, які відбулися до та після реалізації програми.

Серед рекомендацій щодо впровадження програми у інших ЗЗСО виділяємо:

1. Перед впровадженням програми варто проаналізувати потреби та рівень забезпечення конкретного закладу освіти з метою розуміння того, наскільки ця програма підходить ЗЗСО;
2. Масштабування програми варто проводити поступово: спочатку апробувати її в одному класі, а згодом (якщо програма продемонструє свою ефективність) розширити її охоплення;
3. У разі доведення ефективності програми можна включити її до річного плану інклюзивного навчання;
4. Варто регулярно оцінювати ефективність програми та за потреби коригувати її у режимі реального часу.

Отже, соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами є важливим завданням у вимірі розвитку сучасних закладів загальної середньої освіти. Запропонована програма спрямована на забезпечення рівного доступу всіх категорій дітей до освіти та формування сприятливого інклюзивного середовища. Метою програми є підвищення рівня інклюзивності та психологічного комфорту учнів, а також сприяння їх соціальній адаптації та розвитку комунікативних навичок. Серед основних змістових блоків та інструментів реалізації програми виділяємо психологічну підтримку, соціальну адаптацію та розвиток комунікаційних навичок. З метою репрезентації програми будуть використовуватись тренінги, майстер-класи, групові та індивідуальні консультації, інтерактивні вправи та диференційовані заняття. Оцінка потенційної ефективності запропонованої програми буде ґрунтуватись на спостереженнях та опитуванні учнів, батьків та педагогів щодо змін, які відбулися до та після реалізації програми.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано особливості організації соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами на прикладі закладу загальної середньої освіти, що перебуває у власності ТОВ «ГРАВІТАЦІЯ». Результати анкетування педагогів та батьків засвідчили, що у школі створено базові умови для реалізації інклюзивного підходу: функціонує команда фахівців, застосовуються індивідуальні освітні траєкторії, педагоги активно залучаються до підтримки учнів з ООП. Водночас було виявлено, що рівень соціальної взаємодії між дітьми з ООП та їхніми однокласниками залишається недостатнім і потребує оптимізації. Учні з ООП нерідко відчують труднощі у спілкуванні, а підтримка з боку ровесників є епізодичною. Батьки визнають необхідність покращення комунікації зі школою та розширення практик інклюзивного навчання. Потреба у розвитку емпатії, толерантності та партнерства серед усіх учасників освітнього процесу є ключовою умовою ефективної соціалізації дітей з ООП. Запропонована програма соціальної підтримки дітей з ООП сприятиме підвищенню рівня інклюзивності та психологічного комфорту учнів. Серед рекомендацій щодо масштабування та провадження програми в інших закладах виділяємо аналіз потреб конкретного ЗЗСО перед впровадженням програми, поступове її масштабування, додавання програми у річний план інклюзивного навчання у разі її ефективності, а також регулярний моніторинг та корекцію програми в режимі реального часу.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання магістерського дослідження на тему «Соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти» вдалося сформулювати наступні висновки:

1. З'ясовано, що у вимірі інклюзивної освіти соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами є ключовим чинником для забезпечення рівноправного доступу до якісної освіти та повноцінної інтеграції у суспільство. Її головна мета – надання цілісної, індивідуалізованої допомоги, яка дозволяє подолати труднощі у навчанні, комунікації та повсякденній взаємодії. Основою соціальної підтримки є принципи дотримання прав дитини, співпраці між різними службами, врахування індивідуальних особливостей та об'єднання зусиль спеціалістів і батьків. Соціальна підтримка охоплює не лише саму дитину, а й її родину, сприяє покращенню емоційного добробуту, формуванню необхідних життєвих навичок і подоланню соціальної замкненості. Її результативність визначається узгодженістю дій усіх учасників освітнього процесу та наявністю чіткого нормативно-правового регулювання.

2. Виявлено, що нормативно-правова база соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в Україні спирається на широкий спектр законодавчих і підзаконних актів, що гарантують рівний доступ до освіти, соціального захисту й всебічного розвитку таких дітей. Основа нормативної бази складають закони «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», а також численні нормативні документи Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки, які деталізують впровадження інклюзивного підходу в закладах освіти. Нормативні акти визначають порядок організації інклюзивного навчання, функціонування спеціальних шкіл, вимоги до освітніх програм і кваліфікацій педагогів. Окрім освітнього компоненту, нормативна база охоплює питання безбар'єрності, соціальної адаптації, медико-психологічної допомоги та забезпечення належного харчування. Таким чином, нормативна база формує

комплексну систему підтримки, спрямовану на забезпечення прав і потреб дітей з ООП.

3. Визначено, що у закладах загальної середньої освіти соціальна підтримка дітей з особливими освітніми потребами реалізується за допомогою різних моделей, серед яких ключовою є інклюзивна освіта. Однією з ефективних форм є стратегія спільного викладання, коли вчитель і асистент співпрацюють для адаптації навчального процесу відповідно до можливостей усіх учнів. Важливим напрямом є також розвиток соціальної дієздатності учнів – уміння будувати взаємини, самостійно приймати рішення та відповідально діяти в колективі. Цьому сприяє формування безпечного й доброзичливого шкільного середовища, що ґрунтується на принципах толерантності, взаємоповаги й прийняття різноманітності. Забезпечення такої атмосфери потребує не лише педагогічних зусиль, а й участі всіх зацікавлених сторін. Успішна соціальна підтримка неможлива без ефективної взаємодії в команді: педагогів, фахівців психологічної служби, адміністрації та батьків. Саме скоординованість дій усіх учасників освітнього процесу є запорукою гармонійного розвитку та успішної соціалізації дитини з ООП.

4. Розглянуто, що у закладі загальної середньої освіти, що належить ТОВ «ГРАВІТАЦІЯ», створено основні передумови для надання соціальної підтримки учням з особливими освітніми потребами. У школі працюють відповідні фахівці, зокрема психолог та асистент учителя, впроваджуються індивідуальні програми розвитку, що свідчить про поступове впровадження інклюзивного підходу. Опитана дитина з ООП підкреслює наявну підтримку з боку вчителів і батьків, однак водночас вказує на труднощі у спілкуванні з однолітками. Також під час дослідження виявлено потребу у вдосконаленні процесів міжособистісної взаємодії в учнівському колективі, а також у підвищенні рівня поінформованості дітей щодо принципів емпатії та толерантності. Таким чином, хоча в школі вже зроблено важливі кроки в напрямку інклюзивної освіти, надалі доцільно зміцнювати практичну реалізацію

цих підходів, зокрема шляхом розширення доступу до кваліфікованої допомоги, ресурсів і створення сприятливого соціального клімату для всіх учнів.

5. У ході дослідження встановлено, що діти з особливими освітніми потребами потребують постійної соціальної підтримки в шкільному середовищі. Найбільш надійною залишається підтримка з боку педагогів, які зазвичай систематично допомагають таким учням у навчанні та процесі соціалізації. Натомість допомога з боку однокласників має нерегулярний характер: спілкування й підтримка трапляються епізодично, що може спричиняти відчуття ізоляції у дітей з ООП. Батьки зазначають свою активну участь у підтримці дитини вдома, однак зосереджують увагу на важливості кращої взаємодії зі школою. Узагальнюючи досвід усіх учасників освітнього процесу, можна зробити висновок про необхідність формування інклюзивного середовища, заснованого на емпатії, толерантності та партнерській взаємодії, що дозволить дітям з ООП почуватися повноцінними учасниками шкільного життя.

6. Підтверджено, запропонована програма соціальної підтримки має на меті підвищити рівень інклюзивності та психологічного комфорту учнів, а також сприятиме соціальній адаптації дітей та розвитку їх комунікаційних навичок. Серед основних змістових блоків програми виділяємо психологічну підтримку, соціальну адаптацію та розвиток комунікативних навичок. Основними інструментами реалізації програми є тренінги, майстер-класи, групові та індивідуальні консультації, інтерактивні вправи та диференційовані заняття. Оцінка потенційної ефективності програми ґрунтуватиметься на спостереженнях, опитуваннях педагогів, батьків та самих учнів щодо змін, які відбулися до та після реалізації програми. Серед рекомендацій щодо впровадження запропонованої програми в інших закладах загальної середньої освіти можна виокремити аналіз потреб конкретного закладу перед впровадженням програми, поступове масштабування програми, включення програми в річний план інклюзивного навчання у разі її ефективності, регулярний моніторинг та корекція програми в режимі реального часу.

Перспективи подальших досліджень теми соціальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти передбачають поглиблене вивчення ефективності різних моделей взаємодії між учнями, педагогами та родинами. Актуальним є аналіз впливу програм розвитку емпатії й толерантності на рівень соціалізації дітей з ООП. Варто також дослідити практики залучення асистентів вчителя та міждисциплінарних команд до щоденної роботи з такими учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Т. Труднощі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. *Інклюзія і суспільство*. 2023. Вип. 2. С. 64–71. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/42>.
2. Асистент вчителя у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання : навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва та ін. Харків : Видавництво «Ранок», 2019. 216 с.
3. Бондар В., Золотоверх В. Основні підходи до впровадження інклюзивної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Інклюзивне та інтегроване навчання: стан, проблеми і перспективи*: зб. наук. праць. Харків: ХНПУ ім. Г. Сковороди. 2019. С. 28–31. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zbir_SPP_2019.pdf#page=28.
4. Великжаніна Д. Соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами та їх родин в умовах воєнного часу. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. С. 179–181. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/50105/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8%CC%86.pdf#page=179>.
5. Грищенко С., Михієнко Л. Соціальна реабілітація дітей з особливими освітніми потребами. *Тринадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання* : Матеріали Міжнародної наукової онлайн-конференції (25 листопада 2022 року,

м. Чернігів) / За наук. ред. Л. М. Завацької. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. Т. 2. С. 25–31. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/9118>.

6. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : зб. док. Київ: АТ Видавництво «Столиця», 1998. 245 с.

7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

8. Замша А. Генеза змісту поняття «особливі освітні потреби». *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 67–80. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/346/9532/19881-1?inline=1>.

9. Ілляшенко Т. Д. Чому їм важко вчитися? Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ : Видавництво «Початкова школа», 2003. 128 с.

10. Ілляшенко Т. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами і психолого-педагогічна діагностика. *Матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, м. Тернопіль, 20 жовтня 2021 р. 2021. С. 86–89. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732638/>.

11. Клименко О. Ключові складові соціальної підтримки дітей в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2015. Вип. 34. С. 151–156. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhISD_2015_1148_34_28.pdf.

12. Ковалівська Л. Моделі спільного викладання у класі з інклюзивною формою навчання. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : Матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м.

Тернопіль, 8 квітня 2021 р.) / Упор. Удич З.І. Тернопіль: ТНПУ, 2021. С. 97–100.
URL: <https://surl.li/xstcck>.

13. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

14. Кравченко Г. Ю., Сіліна Г. О. Інклюзивна освіта в ДНЗ. Харків: Видавництво «Ранок», 2018. 176 с.

15. Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.

16. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.

17. Навчальний курикулум з інклюзивної освіти: Теорія та методика інклюзивного навчання. Модулі 4–6 / уклад. Л.М. Сидорів ; за ред. С. М. Сидоріва. Івано-Франківськ : Видавець Кушніп Г.М., 2020. 265 с.

18. Николаєва В. І. Система соціальної підтримки в умовах воєнного конфлікту: проблема транспарентності. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2018. № 1 (61). С. 133–137.

19. Особливості роботи із дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Вісник № 4 НДЛ інклюзивної освіти/ Упор. Савчук Л.О., Юхимець І.В. Рівне : РОППО, 2013. 53 с.

20. Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 404 від 14 квітня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text>.

21. Польовик О. В. Досвід соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами в інтегрованих та інклюзивних загальноосвітніх школах м. Хмельницького. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 59–62.

22. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання: Закон України № 1324-VII від 05.06.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-18#Text>.

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів: Закон України № 4213-VI від 22.12.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17#Text>.

24. Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу: Закон України № 2442-VI від 06.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2442-17#Text>.

25. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.06.2018 № 627: Наказ Міністерства освіти і науки України № 808 від 10.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0808729-19#Text>.

26. Про внесення змін до типової освітньої програми для 5-10(11) класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами: Наказ Міністерства освіти і науки України № 769 від 29.08.2022. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-1011-klasiv-specialnih-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-dlya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>.

27. Про дошкільну освіту: Закон України № 3788-IX від 06.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#n714>.

28. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України № 1242 від 17.10.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF#Text>.

29. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 01.10.2010. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>.

30. Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку: Постанова Кабінету Міністрів України № 305 від 24.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text>.

31. Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна»: Постанова Кабінету Міністрів України № 784 від 29.07.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2009-%D0%BF#Text>

32. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр: Постанова Кабінету Міністрів України № 221 від 06.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text>.

33. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 957 від 15.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>.

34. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 530 від 10.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>

35. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 636 від 10.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text>.

36. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 635 від 10.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>.

37. Про затвердження типових освітніх програм для 1 - 2 та 3 - 4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для осіб із порушеннями інтелектуального розвитку та визнання такими, що втратили чинність, деяких наказів Міністерства освіти і науки України: Наказ Міністерства освіти і науки України № 836 від 19.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0836729-22#Text>.

38. Про затвердження Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1205 від 06.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10#Text>.

39. Про затвердження типової освітньої програми для 5-10 (11) класів спеціальних закладів середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1317 від 07.12.2021. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-10-11-klasiv-specialnih-zakladiv-serednoyi-osviti-dlya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>.

40. Про затвердження типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами: Наказ Міністерства освіти і науки України № 814 від 26.07.2018. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-pochatkovoyi-osviti-specialnih-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-dlya-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>.

41. Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти III ступеня для дітей з особливими освітніми потребами: Наказ Міністерства освіти і науки України № 944 від 22.07.2020. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-specialnih-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-iii-stupenya-dlya-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-1>.

42. Про затвердження типової освітньої програми спеціальних закладів загальної середньої освіти I ступеня для дітей з особливими освітніми потребами: Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 25.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0693729-18#Text>.

43. Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників для роботи в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти відповідного до вимог Концепції «Нова українська школа»: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1310 від 18.10.2019. URL: <https://imzo.gov.ua/2019/10/21/nakaz-mon-vid-18-10-2019-1310-pro>

zatverdzhennia-typovoi-prohramy-pidvyshchennia-kvalifikatsii-pedahohichnykh-pratsivnykiv-dlia-roboty-v-umovakh-inkliuzyvnoho-navchannia-v-zakladakh-zahalnoi-seredn-o/.

44. Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації: Постанова Кабінету Міністрів України № 734 від 08.08.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2012-%D0%BF#Text>.

45. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

46. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 875-XII від 21.03.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

47. Про повну загальну середню освіту: Закон України № 463-IX від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.

48. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 2961-IV від 06.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

49. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія / Алексеєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Малиношевський Р. В. та ін. / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ: ТОВ «Задруга», 2017. 168 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708676/1/2_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.%D1%81%D0%BE%D1%86.%D0%BF%D0%B5%D0%B4.07.11_3v%20-%20%D0%90%D0%A2%D0%A4.pdf.

50. Спільне викладання в інклюзивному класі : метод. матеріали / укладач Н. З. Софій. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 70 с.

51. Статут Товариства з обмеженою відповідальністю «Приватний заклад «Харківський ліцей «Освітній простір «Гравітація» Харківської області. Харків, 2022. 18 с. URL: https://www.gravitation.org.ua/_files/ugd/f2305c_0eb5a7aa5a954e2fa2c50bb2849465a7.pdf.

52. Сторінка практичного психолога. Школа «Гравітація». URL: <https://www.gravitation.org.ua/practical-psychologist>.

53. Тарабасова Л. Соціалізація дітей з особливими потребами. Теоретико-методологічне дослідження. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 9. С. 132–139. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ooop_2015_9_21.pdf.

54. Таранченко О. Соціальне інтегрування дітей з ООП: як досягти соціальної дієздатності. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Вип. 9 : Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика : матеріали 9-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (30-31 березня 2023 р.). 2023. С. 178–182. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735986/>.

55. Чернета С.Ю, Белкіна-Ковальчук О.В., Колосок А.М. Освітній простір як ресурс соціальної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 4. С. 205-213. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.4.26>

56. Шумна Л. Поняття та види соціальної підтримки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди*. Право. 2011. Вип. 17. С. 119–125. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpkhnpu_pravo_2011_17_20.pdf.

57. Porter L. *Educating young children with additional needs*. Maryborough, Victoria: Allen & Unwin, 2002. 320 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для дітей з ООП для визначення рівня соціальної підтримки

- 1) Чи відчуваєш ти, що твої однокласники завжди готові допомогти тобі, якщо тобі важко?
- a) Так
 - b) Іноді
 - c) Ні
- 2) Чи можеш ти звернутись за допомогою до вчителів у випадку труднощів із навчанням?
- a) Так, часто
 - b) Іноді
 - c) Ні, ніколи
- 3) Як ти оцінюєш рівень підтримки батьків у навчанні та повсякденному житті?
- a) Батьки завжди мене підтримують
 - b) Батьки іноді мене підтримують, проте часто між нами виникають непорозуміння
 - c) Мені не вистачає підтримки
- 4) Чи має твій заклад освіти необхідні програми чи проекти, що спрямовані на підвищення рівня соціальної підтримки учнів?
- a) Так
 - b) Ні
- 5) Чи спілкуєшся ти з однокласниками під час перерв та у позанавчальний час?
- a) Так, завжди
 - b) Іноді
 - c) Ніколи

б) Як ти відчуваєш себе, коли тобі потрібно попросити допомогу у вчителя чи однокласників?

- а) Для мене не є проблемою звернутись за допомогою
- б) Іноді я хвилююся, проте все одно прошу допомоги
- с) Мені соромно звертатися за допомогою
- 7) Як ти можеш охарактеризувати підтримку батьків?

а) Батьки завжди цікавляться моїми навчальними успіхами та подіями у житті

б) Батьки лише інколи запитують мене про самопочуття та успіхи в навчанні

с) Мені здається, що батьки приділяють мені мало уваги

8) Які форми підтримки тобі найбільше допомагають у навчанні?

(можеш обрати кілька варіантів)

- а) Допомога вчителів під час уроків
- б) Допомога однокласників
- с) Підтримка батьків
- д) Спеціальні навчальні матеріали чи програми
- е) Інші (вказіть)

Анкета для батьків дітей з ООП

- 1) Чи відчуває ваша дитина труднощі в навчанні або взаємодії з однокласниками?
- a) Так, досить часто
 - b) Іноді
 - c) Рідко
 - d) Ніколи
- 2) Як ви оцінюєте рівень підтримки, яку ваша дитина отримує від вчителів в школі?
- a) Вчителі завжди допомагають і підтримують
 - b) Вчителі іноді допомагають
 - c) Вчителі не надають достатньої підтримки учням
- 3) Чи спостерігаєте ви, що ваша дитина отримує підтримку від однокласників у вирішенні навчальних чи соціальних проблем?
- a) Так, завжди
 - b) Іноді
 - c) Ніколи
- 4) Яким чином ви особисто підтримуєте свою дитину вдома в навчальному процесі або при вирішенні соціальних проблем?
- a) Я активно допомагаю з навчанням та підтримую її у починаннях
 - b) Я надаю емоційну підтримку, але з навчанням не завжди встигаю допомогти
 - c) Я не знаю, як правильно підтримати дитину
- 5) Що, на вашу думку, можна покращити у підтримці вашої дитини в школі (від вчителів або однокласників)? (Відкрите питання для пропозицій)

Анкета для вчителів, що працюють з дітьми з ООП

1) Чи помічаєте ви, що учні з ООП мають унікальні потреби в соціальній підтримці під час навчального процесу?

- a) Так, часто
- b) Іноді
- c) Рідко
- d) Ніколи

2) Як ви оцінюєте рівень взаємодії учнів з ООП з їхніми однокласниками?

- a) Діти активно взаємодіють з однокласниками
- b) Діти лише іноді спілкуються з однокласниками
- c) Діти з ООП, більшості уникають спілкування з однокласниками

3) Чи надаєте ви учням з ООП індивідуальну або додаткову підтримку під час навчального процесу?

- a) Так, постійно
- b) Іноді, залежно від ситуації
- c) Рідко
- d) Ніколи

4) Чи достатньо підтримки отримують учні з ООП від своїх однокласників у вирішенні навчальних та соціальних проблем?

- a) Так, однокласники завжди готові допомогти
- b) Іноді однокласники допомагають
- c) Ні, учні не отримують достатньої підтримки від однокласників

5) Що, на вашу думку, можна покращити для забезпечення більш ефективної соціальної підтримки дітей з ООП у школі? (Відкрите питання для пропозицій)

Анкета для однокласників дітей з ООП

1) Чи відчуваєш ти, що діти з особливими освітніми потребами (ООП) потребують допомоги під час уроків або виконання завдань?

- a) Так, часто
- b) Іноді
- c) Рідко
- d) Ніколи

2) Чи надаєш ти допомогу своєму однокласнику з ООП, якщо він/вона має труднощі з навчанням або завданнями?

- a) Так, завжди
- b) Іноді
- c) Рідко
- d) Ніколи

3) Як часто ти спілкуєшся з однокласником з ООП під час перерв або поза уроками?

- a) Дуже часто
- b) Іноді
- c) Рідко
- d) Ніколи

4) Чи помічаєш ти, що твій однокласник з ООП відчуває себе ізольованим або непотрібним серед інших учнів?

- a) Так, часто
- b) Іноді
- c) Рідко
- d) Ніколи

5) Яким чином можна покращити взаємодію з однокласниками, які мають особливі освітні потреби? (Відкрите питання для пропозицій)

Структура програми соціальної підтримки дітей із ООП

Змістовий модуль	Завдання	Приклади заходів	Очікувані результати
Психологічна підтримка	Забезпечити комфорт дітей, підвищити їх впевненість у собі	Індивідуальні консультації психолога; Групові тренінги «Емоційна абетка»; Релаксаційні та арт-терапевтичні заняття	Діти менше піддаються стресу та більш впевнено спілкуються з однолітками
Соціальна адаптація та розвиток комунікативних навичок	Розвивати навички спілкування дітей, сприяти їх інтеграції до учнівського колективу	Рольові ігри «Мій день у школі»; Командні ігри на розвиток співпраці; Клуб «Друзі» для організації спільних заходів	Діти легше включаються у життя класу, почувають себе частиною спільноти
Інклюзивне навчання	Доступ до освіти для всіх категорій дітей	Диференційовані уроки математики та української мови; Використання навчальних планшетів з адаптивними програмами; Робота асистента в класі	Підвищення рівня успішності учнів з ООП, зростання мотивації до навчання
Робота з батьками та сім'ями дітей з ООП	Підтримка родин, формування стратегій розвитку дітей з ООП в домашніх умовах	Семінари «Як допомогти дитині з ООП» Онлайн-консультації психолога; -Спільні активності «Сімейні вихідні»	Батьки відчують підтримку та формують сприятливе середовище для розвитку дитини вдома
Підвищення кваліфікації педагогів	Підготовка вчителів до роботи із дітьми з ООП	Тренінги «Інклюзивна школа: практичні кейси»; Вебінари з корекційної педагогіки; Кураторські сесії з обміну досвідом	Педагоги більш ефективно працюють із дітьми з ООП, а також використовують нові методики у навчальному процесі

Джерело: створено автором